

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ**  
**AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**  
**BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ**

**“Azərbaycanda kənd təsərrüfatının əsas problemləri və həlli yolları”  
mövzusunda**

**MAGİSTR DİSSERTASİYASI**

**Sadiqov Orxan Eldar**

**BAKİ – 2019**

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ**  
**AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**  
**BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ**

**BMDM-in direktoru**

**i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh oğlu**

**Təsdiq edirəm \_\_\_\_\_imza**

**“\_\_\_” \_\_\_\_\_ 20\_\_\_-cu il**

**“Azərbaycanda kənd təsərrüfatının əsas problemləri və həlli yolları”  
mövzusunda**

**MAGİSTR DİSSERTASİYASI**

**İxtisasın şifri və adı: 060409 / İqtisadiyyat**

**İxtisaslaşma: İqtisadiyyatın tənzimlənməsi**

**Qrup: 20**

**Magistrant**

**Sadıqov Orxan Eldar**

\_\_\_\_\_imza

**Elmi rəhbər**

**i.ü.f.d. Babayev Tural Söhbət**

\_\_\_\_\_imza

**Proqram rəhbəri**

**i.ü.f.d., b.m. Hübətova Suqra İnqilab**

\_\_\_\_\_imza

**Kafedra müdiri**

**i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi**

\_\_\_\_\_imza



## Summary

**The actuality of the research.** The development of the country's economy is one of the most important issues in period of economy. The development of non-oil sector in each country is elimination of oil dependence of economy. Issues related to development of agriculture, which is the most important areas of non-oil sector, main problem today. Reforms in this direction are being carried out in country. At present, problems that arise in development of agriculture are topical. This urgency has been thoroughly investigated in subject of dissertation.

**Purpose and Objectives of the research:** The purpose of the research is to investigate problems of agricultural development in republic and ways to overcome them. The role of research is study role of programs and decrees in agrarian industry and its development.

**Research Methods:** The dynamics of agricultural development of developed countries with Republic of Azerbaijan have been comparatively analyzed. From this point of view, analysis, synthesis, comparative analysis methods were used in study.

**Research Information:** Normative-legal acts related to development of agriculture form basis of research database. The decrees and textbooks signed by President of country were also analyzed.

**Research Restrictions:** When I was researching, I was looking for a book on American agricultural strategy, but I couldn't find it.

**The results of the research.** The final results of the research are: the necessary conditions for the overall economic development of the economy and the most advanced experience in the development of agriculture.

**Scientific-practical significance of the results:** As a result of research, it has been established that leading countries of world and Azerbaijan's agriculture have been analyzed. As a result, agriculture has been developing in Azerbaijan from year to year.

**Key words:** agriculture, development, economy, reform.

## İXTİSARLAR

<b>ABŞ</b>	Amerika Birləşmiş Ştatları
<b>AI</b>	Avropa İttifaqı
<b>AB</b>	Afrika Birliyi
<b>BMT</b>	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
<b>İEOÖ</b>	İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələr
<b>İES</b>	İstilik Elektrik Stansiyası
<b>ÜDM</b>	Ümumi Daxili Məhsul
<b>RF</b>	Rusiya Federasiyası
<b>SES</b>	Su Elektrik Stansiyası

## MÜNDƏRİCAT

<b>GİRİŞ</b> .....	<b>4</b>
<b>I Fəsil. KƏND TƏSƏRRÜFATININ İNKİŞAFININ NƏZƏRİ – METODOLOJİ ƏSASLARI</b> .....	<b>8</b>
1.1. Davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində kənd təsərrüfatının rolu .....	8
1.2. Kənd təsərrüfatının başlıca inkişaf xüsusiyyətləri və kənd təsərrüfatının əsas istiqamətlərinin nəzəri təhlili .....	18
1.3. Kənd təsərrüfatının inkişaf dinamikasının təhlili və bu sahədə bazar münasibətlərinin formalaşdırılmasının iqtisadi məzmunu.....	25
<b>II Fəsil. KƏND TƏSƏRRÜFATININ İNKİŞAFININ FORMALAŞDIRILMASININ İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ BU SAHƏDƏ DÜNYA TƏCRÜBƏSİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ</b> .....	<b>33</b>
2.1. Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatın strateji sektoru kimi.....	33
2.2. Kənd təsərrüfatının inkişafında dövlətin iqtisadi siyasətinin rolunun qiymətləndirilməsi .	39
2.3. Seçilmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatının inkişafının mövcud vəziyyətinin öyrənilməsi .....	46
<b>III Fəsil. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA KƏND TƏSƏRRÜFATININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ PROBLEMLƏRİNİN HƏLLİ MƏQSƏDİLƏ HƏYATA KEÇİRİLƏN DÖVLƏT SİYASƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ</b> .....	<b>52</b>
3.1. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatının inkişaf problemləri və perspektivləri....	52
3.2. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatının inkişafına dövlət dəstəyinin rolu və bu sahədə aparılan islahatların əsas xüsusiyyətləri.....	59
<b>NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR</b> .....	<b>66</b>
<b>İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT</b> .....	<b>68</b>
Cədvəllərin siyahısı .....	71
Şəkillərin siyahısı .....	71
Qrafiklərin siyahısı .....	71

## GİRİŞ

**Mövzunun aktuallığı.** Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Şərqi ölkələrindən biridir. Çağdaş zamanda ölkəmizin dinamik inkişafı onu Qərblə yaxınlaşdırır. Bu inkişaf yolunda körpü rolunu oynayan ölkəmiz daim inkişafa doğru can atır. Respublikamızda baş verən inkişaf tarixi, memarlıq nümunələri, iqtisadi baxımından da özünü göstərmişdir.

İlk dəfə iqtisadiyyatımızın inkişafı “Əsrin müqaviləsinin” imzalanması ilə başlamışdır. Ölkəmiz iqtisadi inkişafa uğurla aparılan siyasətin nəticəsində nail olmuşdur. Gün keçdikcə inkişafa təsir edən mexanizmlər dəyişməkdədir. Bu gün investisiyalar, xarici kapital qoyuluşu iqtisadi inkişafa təsir edir. Qeyri-neft sektorunun inkişafa yönəlməsi iqtisadi öhdəlik kimi qarşıya hələ XX əsrdə qoyulmuşdur. Ahəngdar inkişafda əsas məqsəd mükəmməl inkişafa çatmaqdır.

Qeyri-neft sektorunun bir hissəsini təşkil edən kənd təsərrüfatı ölkəmizdə sosial strategiya kimi diqqəti cəlb edir. Siyasətin həyata keçirilməsi kənd təsərrüfatını yenidən qurur desək yanlışdır. Respublikamızda bu sahənin inkişafı dövlət proqramlarında, əlavə tədbirlərdə əks olunur. İnkişaf üçün qəbul olunan proqram və başqa sənədlər öhdəliklərin icrasını zəruri edir. Sərəncamlar davamlı inkişafın əsasını təşkil edir. Sahibkarlığın və xarici investisiyaların inkişafı aqrar sektora öz töhfəsini verir. İnfrastruktur cəhətdən keyfiyyətə nail olmaq üçün iqtisadi mühit düzgün qiymətləndirilməli və formalaşdırılmalıdır. Bütün bu kimi məsələlər tədqiqat işində öz əksini tapmışdır. Bu baxımdan tədqiqatın mövzusu aktual hesab edilə bilər.

**Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi.** Azərbaycanda kənd təsərrüfatının əsas problemlərinin və həlli yollarının öyrənilməsi sahəsində bir sıra alimlərin, o cümlədən də İ.Əbbasovun, M.Əbdullayevin elmi əsərlərində və kitablarında kifayət qədər təhlillərə, araşdırmalara rast gəlmək mümkündür. Lakin, Azərbaycanda kənd təsərrüfatının mövcud problemlərinin öyrənilməsi kifayət qədər aktual problem olduğundan məsələyə kompleks yanaşılma tələb edir.

**Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri.** Tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycanca kənd təsərrüfatının inkişafı çərçivəsində əsas problemlərinin və həlli yollarının müəyyən edilməsidir. Dissertasiya işinin məqsədinə çatmaq üçün aşağıdakı əsas vəzifələrin icrası zəruridir:

- ✓ Davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində kənd təsərrüfatının rolu araşdırılır;
- ✓ Kənd təsərrüfatının başlıca inkişaf xüsusiyyətləri tədqiq olunur;
- ✓ Kənd təsərrüfatının inkişaf dinamikasının təhlili verilir;
- ✓ Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatın strateji sektoru kimi araşdırılır;
- ✓ Kənd təsərrüfatının inkişafında dövlətin iqtisadi - siyasi rolunun qiymətləndirilməsi təşkil olunur;
- ✓ Seçilmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatının inkişaf xüsusiyyətləri öyrənilir;
- ✓ Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişaf problemləri və perspektivləri müəyyən olunur.

**Tədqiqatın obyekt və predmeti.** Tədqiqat işinin obyekt Azərbaycanca kənd təsərrüfatının inkişafı problemləridir. Dissertasiya işinin predmetinin əsasında isə Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatının inkişafının dövlət xərclərinin problemləri və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri durur.

**Tədqiqatın metodları.** İşin yazılmasında analiz - sintez, həmçinin induksiya - deduksiya metodlarından istifadə olunmuşdur. Analiz metodunda mövzu tam olaraq götürülmüş və daha sonra başlıqlara bölünərək ayrılıqda təhlil edilmişdir. Daha sonra da sintez metodu ilə bu başlıqlar iqtisadi sistemdə toplanmışdır. İnduksiya metodu ilə dissertasiya işi barəsində iqtisadi faktlar yığılmış, sistemləşdirilmiş və araşdırılmışdır. Daha sonra deduksiya metodu ilə isə həmin toplanan faktlarla nəzəri nəticə, prinsiplər, başqa sözlə, əməli fəaliyyətlərə görə lazımı tövsiyələr müəyyənləşdirilmişdir.

**Tədqiqatın informasiya bazası.** İşin informasiya bazasının əsasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və Nazirlər Kabinetinin iqtisadiyyat, kənd



təsərrüfatı və digər aidiyyatı sahələrində qəbul etdikləri fərman, sərəncam, qərar və digər metodiki təlimatlardan ibarət normativ hüquqi aktlar, elmi fəaliyyətlə məşğul olan alimlərin bu sferada problemlərin təhlili və qiymətləndirilməsinə həsr olunmuş elmi əsərləri (monoqrafiya, məqalə), həmçinin azərbaycan, rus və ingilis dillərində olan digər iqtisadi ədəbiyyatlar təşkil edir.

**Tədqiqatın nəticəsində əldə edilən elmi-praktiki nəticələr.** Elmi-praktiki nəticələrə kənd təsərrüfatının inkişaf dinamikasının öyrənilməsi və praktiki tədbirlərin görülməsi aid edilir. Burada sərəncamlar, hüquqi-normativ aktlar, yol xəritəsi təhlil olunmuşdur.

**Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti.** Tədqiqat işinin əsas elmi-praktiki əhəmiyyəti aşağıdakılar təşkil edir:

- Davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində kənd təsərrüfatının rolu araşdırılmışdır;
- Kənd təsərrüfatının başlıca inkişaf xüsusiyyətləri tədqiq olunmuşdur;
- Kənd təsərrüfatının inkişaf dinamikasının təhlili verilmişdir;
- Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatın strateji sektoru kimi araşdırılmışdır;
- Kənd təsərrüfatının inkişafında dövlətin iqtisadi - siyasi rolunun qiymətləndirilməsi təşkil olunmuşdur;
- Seçilmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatının inkişaf xüsusiyyətləri öyrənilmişdir;
- Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişaf problemləri və perspektivləri müəyyən olunmuşdur.

**Dissertasiya işinin strukturu və həcmi.** Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflərdən, eləcə də sonda tədqiqat işində istifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısından ibarətdir. Ümumilikdə dissertasiya işi 71 səhifə həcmindədir.

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, işlənmə vəziyyəti, informasiya bazası, obyekt, predmeti, məqsədi və vəzifələri, elmi və praktiki əhəmiyyəti müəyyən edilir, tədqiqatın metodları xarakterizə olunur.

Dissertasiya işinin I fəslində “Kənd təsərrüfatının inkişafının nəzəri-metodoloji əsasları” tədqiq olunmuş, davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində kənd təsərrüfatının rolu, onun inkişafının başlıca xüsusiyyətləri və inkişaf dinamikasının təhlili verilmişdir.

Dissertasiya işinin II fəslində “Kənd təsərrüfatının inkişafının formalaşdırılmasının istiqamətləri və bu sahədə dünya təcrübəsinin öyrənilməsi” araşdırılmış, kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatın strateji sektoru kimi və seçilmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatının inkişaf xüsusiyyətləri müəyyən olunmuşdur.

Dissertasiya işinin III fəslində isə “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatının mövcud vəziyyəti və problemlərinin həlli məqsədilə həyata keçirilən dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri” tədqiqata cəlb edilmiş, əvvəlcə kənd təsərrüfatının istiqamətləri bir sıra cədvəl və analizlərlə tədqiq olunmuş, daha sonra kənd təsərrüfatının inkişafında dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri və rolu və araşdırılaraq nəticəyə gəlinmiş təklif və tövsiyələr verilmişdir.

# I Fəsil. KƏND TƏSƏRRÜFATININ İNKİŞAFININ NƏZƏRİ – METODOLOJİ ƏSASLARI

## **1.1. Davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində kənd təsərrüfatının rolu**

Bütün bəşəriyyətin inkişafı iqtisadi baxımdan olmur. Həm də ictimai və sosial baxımdan inkişaf baş verə bilər. İnkişafın baş verməsi XX əsrin 70-ci illərində inkişafda sürətlənmə özünü göstərməyə başlayır (Ataşov B.X., 2017). Ətraf mühit, təbii ehtiyatlar və iqtisadi inkişaf modern inkişafın tərkibləridir.

Ümumi formada desək, inkişafın konsepsiyalarında problemlərin olması nəzərə çarpır. Əsas problem inkişafın baş verdiyi faktorları öyrənməkdir. Digəri isə, davamlı inkişafın ətraf aləmə təsirini təhlil etməkdir. İnkişafda bir neçə cəhət nəzərə alınmalıdır. Bunun üçün də əsas məsələlər qiymətləndirilə bilər.

Davamlı inkişafın baş verməsində mübahisələr, polemikalar da özünü göstərə bilər. Strategiyaların müəyyən olunması və davamlı olaraq inkişaf etməsi dəyər kimi başa düşülür. İqtisadiyyatın inkişafında ətraf mühit anlayış kimi özünü göstərir (Runge C.F., 2015:s22). Yəni heç bir önəmə malik deyildir. İnkişafda gələcək nəsillər və təsir göstərməsi mexanizmi onun tələb və təklif sistemini formalaşdırır.

Davamlı iqtisadi inkişaf kəlməsini söyləsək istehlak və istehsal baxımından inkişafa maneə ola biləcək konsepsiyalar effektiv formada öyrənilmiş anlamında başa düşə bilərik. Davamlı inkişafda inkişaf anlayışı fəlsəfi mahiyyətə malikdir. İnkişaf heç zaman yeni formada təzahür etmir. O köhnənin bazasında baş verir. Normal inkişafda dinamik və davamlı inkişaf fərqli əlamətlərə malik olur.

Davamlı inkişaf da fasiləsiz olaraq inkişaf olur. Lakin normal inkişaf fasiləli şəkildə olsa belə yenə də inkişafa təsir edir. İnkişafda hazırkı və sonrakı insanlar və onların yaşayışı nəzərə alınır. Qənaət etmək, səmərəli formada

yararlanmaq inkişafı sürətləndirə bilir. Keyfiyyət yaxşılaşdırılması davamlı inkişafın meyarıdır. Ölkələr arasında sülhün təmin olunması iqtisadi, siyasi və sosial inkişafa gətirib çıxarır.

Davamlı inkişafda iqtisadiyyatın inkişafı ekologiyanın yaxşılaşdırılması və onun sayəsində enerji ehtiyatının artırılması ilə baş verir. Ekoloji tədbirlərin görülməsi iqtisadi inkişafa da təkan verir. Kənd təsərrüfatı bir sıra resurs amillərlə inkişafa yönəlir. Düzgün müəyyən olunmuş inkişaf dəyişikliklərə məruz qalır. İnkişafın dinamikası bu baxımdan ölçü təşkil edir.

Davamlı iqtisadi inkişafda kənd təsərrüfatının rolu desək və onu qiymətləndirsək görürük ki, iqtisadi inkişaf nəticəsində kənd təsərrüfatı inkişaf edə bilirsə və xüsusi formada təsir mexanizmlərinə malik olursa bu inkişaf özünü daim göstərə bilər.

Kənd təsərrüfatının rolu təkcə iqtisadi inkişafa deyil, əhəlinin rifah halına, sağlamlıq göstəricilərinə də təsir edir. Kənd təsərrüfatı davamlı inkişaf üçün meyar rolunu oynayır desək yanlışdır.

Kənd təsərrüfatı deyən zaman nə başa düşə bilərik? Belə ki, kənd təsərrüfatı bitkiçilik və heyvandarlıqla məşğul olmaq deməkdir. Kənd təsərrüfatı anlayışı bu qədər sadə deyildir. Təkcə istehsal ilə bağlı məsələləri özündə toplamır. O məhsulların yetişdirilməsi, yığılması və satılması ilə bağlı prosedurları da cəm şəklində birləşdirir. İnsan qida ilə birlikdə bəsləmə, yetişdirmə və mexanikləşdirmə ilə əlaqəli olan bir neçə məsələni əhatə edən amil göstəriciləri analiz edə bilər (Peter H., 2015).

İctimai əməyin ortaya çıxdığı bir gündən inkişaf əməyin bölüşdürülməsi ilə baş verir. Kənd təsərrüfatı iki sahəni əhatə edir. Əkinçilik və yaxud bitkiçilik, digəri isə heyvandarlıq. Əmək baxımından kapital tutumu yerli inkişafı şərtləndirir.

İqtisadi inkişafın iki qolu olan neft və qeyri-neft sektoru kənd təsərrüfatının budağını təşkil edir. Heyvan və bitki mənşəli məhsul istehsalı

kənd təsərrüfatının mahiyyətində vardır. Adı çəkilən iki sahə ayrı-seçkilik və yetərsiz inkişafı qəbul etmir.

Heyvan mənşəli istehsal məhsulları əkinçilik üçün baza rolu oynayır. Bu gün bu iki sahənin inkişafına ayrı-ayrılıqda diqqət edilir. Ziddiyyətlərin özünü göstərdiyi bir vaxtda cəmiyyətdə inkişaf və artım dinamikası aşağı düşür. İstehsalın qolları çiçəklənsin deyə dövlət də səylə çalışır. Bu iki qol çünki biri digərini tamamlaya bilər. Bu qolların inkişaf etməsi sistem yarada bilər.

Hər bir ölkədə başlıca meyar dinamik inkişafın təşkil olunmasıdır. Burada sənaye və kənd təsərrüfatı başlıca yer tutur. Kənd təsərrüfatı insanın fəaliyyəti üçün ona yaxından kömək göstərilməsi ilə bağlı bir sistemdir. Bu sistemdə kənd təsərrüfatı qədim meyardır. Dünyanın qabaqcıl ölkələrində meşə və ovçuluq ilə bağlı olan məsələlər hər an həll edilir. Bu məsələlərin tam həlli ovçuluğu və meşə təsərrüfatını inkişafa aparır.

Dünya əhalisinin çox olması da iqtisadi inkişafda fəal olmağı sürətləndirir. Kənd təsərrüfatında fəallıq müxtəlif formalarda özünü göstərir. Misal olaraq, Qərbi Avropa ölkələrinin kənd təsərrüfatında təxminən iqtisadi fəal əhalinin 11 faizi, Şimali Amerikada 9 faizi, Azərbaycanda isə 28 faizi çalışır. İEOÖ-in əksəriyyətində bu göstərici 75-85 faziə çatır (Vəzirov N.C., 2009).

Aydın məsələdir ki, belə fərq kənd təsərrüfatı işlərinin mexanikləşdirilmə səviyyəsində, həm də kənd təsərrüfatının ixtisaslaşdırılmasından, təbii mühitdən, iqtisadi inkişafdan və digər amillərdən asılı olur. Kənd təsərrüfatı təcrübəsi də “əkinçilik” adlanır, alimlər, ixtiraçılar və əkinçilik metodlarının və tətbiqinin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş digərləri də kənd təsərrüfatı ilə məşğul olurlar (Abbasov D.İ.,2010).

Məhdud resurs ehtiyatları olan kiçik bir ərazidə ehtiyacları ödəmək üçün kifayət qədər qida istehsal edən dayanıqlı əkinçilik vardır. Digər tərəfdən sənaye əkinçiliyi də daxil olmaqla kommersiya intensiv əkinçilik vasitəsidir. Belə əkinçilik böyük resurs ehtiyatlarının (pestisidlər, gübrələr və s.) mexanizasiyasını

əhatə edir. Bu əməliyyatlar, ümumiyyətlə, taxıl, məhsul və ya heyvandarlıqdan maliyyə gəlirlərini maksimum dərəcədə artırmağa çalışır.

Müasir kənd təsərrüfatı insanlara və heyvan yemi üçün ənənəvi qida məhsullarından kənara çıxır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının digər məhsullarına ağac, gübrə, heyvan dəriləri, dəri, sənaye kimyəvi maddələr (nişasta, şəkər, spirt və rezin), liflər (pambıq, yun, çətənə, ipək və kətan), yanacaqlar (biokütlə, metan, etanol, biodizel) çiçəklər, dekorativ və uşaq bitkiləri, tropik balıq və heyvan ticarətinə aid quşlar, həm də qanuni və qanunsuz narkotiklər (biyofarmasötiklər, tütün, mariyuana, opium, kokain) aiddir (İbrahimov İ.H., 2016).

XX əsrdə əkinçilik təcrübəsində, xüsusilə kənd təsərrüfatı kimya sahəsində böyük dəyişikliklər olmuşdur. Kənd təsərrüfatı kimyəvi gübrə, kimyəvi insektisidlər və kimyəvi funqisidlər, kənd təsərrüfatı məhsullarının təhlili və kənd təsərrüfatı heyvanlarının qida ehtiyaclarını əhatə edir.

Qərb dünyasından başlayaraq, yaşıl inqilab bu dəyişikliklərin bir çoxunu müxtəlif ölkələrdəki fermalarda, müxtəlif müvəffəqiyyətlərlə yaymışdır. Kənd təsərrüfatında baş verən digər dəyişikliklər arasında hidropnika, bitki yetişdirilməsi, hibridizasiya, gen manipulyasiyası, torpaq qidalarının yaxşı idarə olunması və təkmilləşdirilmiş alaq nəzarətini əhatə edir.

Modifikasiya edilmiş toxum daha sürətli cücərdilir və buna görə genişlənən ərazidə yetişdirilə bilər. Bitkilərin genetik mühəndisliyi, xüsusən də herbisidlərə qarşı davamlı bitkilərdə mübahisəli olur. 2016-cı ildən etibarən dünya işçilərinin təxminən 36 faizi kənd təsərrüfatı ilə məşğuldur (Nəbiyev M.A., 2009).

Yaxın tarixdə kənd təsərrüfatı hər gün istehlak etdiyimiz ərzaqların əsas mənbəyidir. Bu təsərrüfatların (bitkiçilik və heyvandarlıq) hər ikisi qida istehsal etmək üçün nəzərdə tutulsa da, istehsal metodları, istehsal etdikləri qida miqdarı və istehsal olunan qidaları istehlak edənlər fərqlidir.

İnsanlığ tarixinin əksəriyyəti üçün təxminən 10 min il əvvəl, ovlarımızı və yeməklərini toplayaraq, bizim atalarımız öz yeməklərini istehsal etməyə başladılar.

Kənd təsərrüfatı əkinçilik bitkilərinin insan istehlakı üçün istifadə olunan termindir.

Kənd təsərrüfatının inkişafından sonra bir çox müxtəlif istehsal növləri həyata keçirilmişdir. Hal-hazırda kənd təsərrüfatı sənayeləşmiş kənd təsərrüfatı və yaşayış da daxil olmaqla, iki növə bölünür (Abbasov İ.D., 2013).

Sənayeləşmiş kənd təsərrüfatı, əkinçilik və heyvandarlığın böyük miqdarda satış məqsədilə sənayeləşdirilmiş üsullarla istehsal edildiyi əkinçilik növüdür. İnkişaf etmiş kənd təsərrüfatının məqsədi məhsulun məhsuldarlığını artırmaqdır, bu, hər bir torpaq növü üçün istehsal olunan qida miqdarıdır. Bu növ əkinçilik və heyvandarlıq kütlələri qidalandırmaq üçün istehsal edilir və məhsullar dünyada satılır.

Sənayeləşmiş kənd təsərrüfatı əkinçilik metodlarından dolayı böyük miqdarda qida istehsal edə bilər. Sahələri işləmək üçün heyvan və işçi qüvvəsini istifadə etmək əvəzinə sənayeləşmiş kənd təsərrüfatı daha güclü və daha sürətli işləyən böyük maşınlardan istifadə edir. Mexaniki maşınlara keçid sənaye təsərrüfatlarında fosil yanacaqların istifadəsini artırdı və buna görə də ərzaq qiyməti neftin dəyişməsi qiyməti ortaya çıxdı. Sənayeləşmiş əkinçilik də böyük suvarma sistemlərinə və kimyəvi gübrə və pestisidlərə sərmayə qoyaraq məhsul həcmi artırır (Quliyev E., 2015).

İnkişaf edilmiş kənd təsərrüfatında istifadə olunan kimyəvi gübrələr məhsul və məhsulun həcmi artırmaq üçün tez-tez torpaqlara qeyri-üzvi qida əlavə edirlər. Pestisidlərin istifadəsi sənayeləşmiş kənd təsərrüfatında da geniş yayılmışdır və pestisidlər məhsullara ziyan verən və ya istehlak edən zərərvericilərin öldürülməsi nəticəsində məhsuldarlığı artırmağa kömək edir. İnkişaf edilmiş kənd təsərrüfatında istifadə olunan digər əkinçilik texnikası monokulturların inkişafı üsuludur, yəni vahid bir məhsul böyük miqyasda əkilir. Monokulturların əkilməsi ümumi məhsuldarlığı artırırsa da, bu əkinçilik üsulu xəstəliyə daha çox həssasdır.

Gündəlik əkinçilik əkinçiliyin az miqdarda torpaqda yaşadığı və evini qidalandırmaq üçün kifayət qədər qida istehsal etdiyindən və kiçik pul məhsulu

olduğundan ibarətdir. Yaşayış kənd təsərrüfatının məqsədi fərdi ailənin sağ qalmasını təmin etmək üçün kifayət qədər qida istehsal etməkdir.

Gündəlik əkinçilik əkinçilikdən istifadə edilən əkinçilik üsulları baxımından çox fərqlidir. Kənd təsərrüfatının bu növü çox əmək qabiliyyətlidir, çünki bütün işlər insan və heyvanlar tərəfindən həyata keçirilir və torpaq becərmək üçün yalnız əl alətləri və sadə maşınlar istifadə olunur.

Gecikmiş kənd təsərrüfatı kimyəvi gübrə və ya pestisidlərə etibar etmir və bunun əvəzinə daha təbii üsullardan istifadə edir. Kimyəvi pestisidlərdən istifadə etmək əvəzinə, fermerlər zərərvericilərin təbii yırtıcılarına zərər vermək üçün mübarizə aparırlar.

Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatı, əkinçiliklə istehsal edilən mallar ilə birlikdə istifadə edilən resursların paylanması və istifadəsini öyrənir. Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatın inkişafında rol oynayır, çünki fermer təsərrüfatının davamlı səviyyəsinin davamlı səviyyəsi texnoloji və ticari inkişafın ən yaxşısıdır.

Ümumiyyətlə, bir ölkənin əhalisinin böyük bir hissəsi iqtisadiyyatın mövcud olub inkişaf etməsi üçün kənd təsərrüfatından asılı olduqda, orta gəlirlər azalır. Bu, bir ölkənin yoxsul olduğu mənasını vermir, çünki əhalisinin əksəriyyəti kənd təsərrüfatı ilə məşğuldur; bir ölkənin yoxsul olması səbəbi ilə, xalqın əksəriyyətinin kənd təsərrüfatı üçün yaşaması lazım olduğunu söyləmək həqiqətə daha yaxındır.

Ölkənin iqtisadi cəhətdən inkişaf etdiyi üçün kənd təsərrüfatının nisbi əhəmiyyəti azalır. Bunun əsas səbəbi XIX əsrdə Almaniyalı statistikist Ernest Engel tərəfindən göstərilib. Bu, gəlirlərin artması ilə əlaqədar olaraq, qida məhsullarına sərf olunan gəlir nisbətinin azalmasına gətirib çıxardı. Məsələn, bir ailənin gəlirləri yüzdə 100 nisbətində artdıqda, yeməyə xərclənəcəyi məbləğ yüzdə 60 nisbətində artacaq; Əgər əvvəllər onun ərzaq xərcləri onun büdcəsinin 50 faizini təşkil etmişdisə, artımdan sonra onun büdcəsinin yalnız 40 faizini təşkil edəcəkdi. Bunun nəticəsi olaraq, gəlirlərin artması kimi, əhalinin tələb etdiyi ərzaq



miqdarının cəmiyyətin ümumi ehtiyatlarının kiçik bir hissəsini istehsal etmək tələb olunur.

Bu fakt XIX əvvəllərində ən çox iqtisadçıları təəccübləndirdi ki, Avropanın əhalisi olan ərazilərdə məhdud torpaqların artan əhalini qidalandırmaq qabiliyyətini müəyyənləşdirəcəyindən qorxmuşdu. Onların qorxusu azalmış gəlirlərin qanununa əsaslanıb: verilmiş şərtlərdə əmək miqdarı və sabit torpaq sahəsinə tətbiq edilən kapitalın artması qida məhsulunun məhsuldarlığının az nisbətdə artmasına gətirib çıxarır. Bəzi dəyişikliklər kənd təsərrüfatında baş verib; başqaları isə iqtisadiyyatın digər sektorlarında baş verib, lakin qida məhsullarının tədarükünə böyük təsir göstərmişdir.

İqtisadi inkişaf da artan işçi qüvvəsini tələb edir. Bir əkinçilik ölkəsində ehtiyac duyulan işçilərin əksəriyyəti kənd əhalisindən olmalıdır. Beləliklə, kənd təsərrüfatı yalnız şəhərlər üçün çoxlu ərzaq tədarük etməməli, eyni zamanda nisbətən daha kiçik işçi qüvvəsi ilə artan miqdarda ərzaq istehsal etməlidir. Bu, insan gücünə görə heyvan qüvvəsini əvəz etməklə və ya əmək qabiliyyətli qənaət edən maşınların tədricən tətbiq edilməsi ilə mümkündür (İbrahimov İ.H., 2011).

Kənd təsərrüfatı həm də sənayeləşdirmə üçün lazım olan kapitalın mənbəyi ola bilər ki, o, sənaye avadanlığının alınması, yolların qurulması və dövlət xidmətlərinin göstərilməsi üçün lazım olan vəsaitlərə çevrilə biləcək bir mənfəətdir. Bu səbəblərdən, iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək istəyən bir ölkə, kənd təsərrüfatına əhəmiyyətli bir üstünlük verməsi tövsiyə edilə bilər. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə təcrübə göstərir ki, əkinçilik suvarma sistemləri, tədqiqatlar, gübrələr, həşəratlara müvafiq investisiyalarla daha məhsuldar oluna bilər.

Xoşbəxtlikdən, tətbiqi elmdə bir çox irəliləyiş böyük miqdarda kapital tələb etmir, baxmayaraq ki, marketinq və nəqliyyat vasitələrini genişləndirmək lazımdır, belə ki, təsərrüfatın məhsulunu bütün əhaliyə gətirə bilər. Kənd təsərrüfatına prioritetində çətinliklərdən biri kənd təsərrüfatının artımının və gəlirin ən çox hissəsinin ölkə daxilində deyil, müəyyən bölgələrdə cəmləşməsidir. Qalan fermerlər daha çox məhsul istehsal edə bilmirlər və təsərrüfat qiymətlərinin aşağı

düşməsinə, həqiqətən də, bir dezavantaj görürlər. Bu problemə asan bir cavab yoxdur, lakin inkişaf etməkdə olan ölkələr bunun fərqində olmalıdırlar.

Kənd təsərrüfatı fermerləri yeni üsulları sınaqda istəksizdir; qida nümunələri onilliklər, hətta əsrlər boyu dəyişməz qalır. Lakin sübutlar göstərir ki, aydın inertiya sadəcə alternativlərin olmaması nəticəsində ola bilər. Dəyişməyin daha yaxşı bir şey olmadığı təqdirdə, dəyişmənin az bir nöqtəsi var. Bundan əlavə, fermer riskləri minimuma endirmək istəyir (Abbasov V.H., 2012).

1960-cı illərdən başlayaraq yüksək məhsuldar düyü və buğda növlərinin dünya üzrə artan istifadəsi fermerlərin üstünlük göstərildikdə yeni məhsullar və əkinçilik metodları qəbul etməyə qadir olduğunu göstərdi. Bununla yanaşı, yüksək məhsuldar sortlar gübrə üçün çoxlu miqdarda paylaşdırma, saxlama və bölüşdürmə üçün geniş imkanlar tələb edirdi və bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr belə xərcləri ödəyə bilməmişdilər.

İqtisadi inkişaf davam edərkən, təsərrüfat işçi qüvvəsinin böyük bir hissəsi əkinçilikdən digər məqsədlərə keçməlidir. İşçi qüvvəsində bu əsas dəyişikliyin əlbəttə ki, kənd təsərrüfatının modernləşdirildiyi kimi, hər bir işçinin məhsuldarlığı artıb. Buradakı artım müxtəlif amillərdən qaynaqlanır. Torpağın bol olduğu yerlərdə, işçi başına çıxan məhsul daha yüksək olacağı ehtimal olunur, çünki işçi başına daha çox gübrə və maşın istifadəsi mümkündür (Peter H., 2015).

Əkin torpaqları bitkilər əkilmiş torpaq kimi təyin edildikdə, dünya torpaq sahəsinin yalnız bir hissəsi, onda birinin yalnız bir hissəsi əkin hesab edilə bilər. Dünya torpaq sahəsinin dördü birindən az daimi çəmənliklər və otlaqlardır. Qalanlar ya meşələrdə, ya da kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün istifadə edilir. Əhəlinin adambaşına düşən gəliri ən çox əkin ərazisi Okeaniyada; ən azı Çindir. Əhəlinin adambaşına düşən gəliri torpaq miqdarı və gəlir səviyyəsi arasında birbaşa əlaqə yoxdur.

Torpaq, əhəli və kənd təsərrüfatı istehsalı arasındakı əlaqələr kompleksidir. İstehsal üsulları uzun müddət ərzində az dəyişmiş olduğu ənənəvi kənd təsərrüfatında istehsal çox böyük sayda mövcud torpaq keyfiyyəti, miqdarı və

torpaqda çalışan insanların sayına görə müəyyənləşdirilir. XX əsrin ilk illərinə qədər, dünyanın ən çox bitki istehsalında artımı ya əkin altında torpaq artımından və ya torpaq vahidi üçün istifadə olunan əməyin miqdarından artmışdır.

Kənd təsərrüfatı modernləşdirildikdə, torpaqdan asılılığı, eləcə də insan əməyindən asılılığı azalır. Heyvan gücünün mexaniki güclə əvəz edilməsi torpaq ehtiyacını azaldır. Gübrə modernləşmə kimi istifadə olunan artım həm torpaq, həm də əməyin əvəzi kimi çıxış edir (Quliyev E., 2015).

Kənd təsərrüfatı dünyanın ən populyar fəaliyyətlərindən biridir. XX əsrin ikinci yarısında hökumətlər, əsasən, fermerlərin təzyiqlərinə cavab olaraq, kənd təsərrüfatı sektorunda qiymətlərin və istehsalın idarə edilməsini öhdəsinə götürdülər. Kənd təsərrüfatında gəlirlər təkcə qeyri-sabit, həm də digər iqtisadi sektorlarda gəlirlərdən daha aşağı səviyyədədir.

Təsərrüfat qiymətlərinin qeyri-sabitliyi bir neçə faktordan yaranır. Biri fermerlərin məhsullarına olan tələbatın dəyişməsinə cavab verə biləcək nisbi sürətlilikdir. Fermerlər, ümumiyyətlə, gözləntilər əsasında istehsal etməlidirlər. Təsərrüfat qiymətlərinin qeyri-sabitliyi təsərrüfat gəlirlərinin qeyri-sabitliyi ilə müşayiət olunur (Vəzirov N.C., 2009). Kənd təsərrüfatından əldə edilən gəlirlər ümumiyyətlə fərdi təsərrüfat qiymətləri qədər fərqlənmirsə, xalis gəlir qiymətlərdən daha çox fərqlənə bilər. Müasir kənd təsərrüfatında xərclər nisbətən sabitdir; cütçü maşın, gübrə və ya əmək üçün ödənişlərini azaltmaqla qiymətlərin düşməsinə kompensasiya edə bilmir.

Kənd təsərrüfatı işçilərinin gəlirləri ümumiyyətlə digər işçilərdən aşağıdır. Bu bərabərsizliyin iki əsas səbəbi var. Birincisi, iqtisadiyyatın çox hissəsində əkinçilik işinə tələbat azalıb və hər il çox sayda təsərrüfat subyekti, xüsusən də gənclər evlərini başqa yerlərdə axtarmağa məcbur edirlər. İşçilərin əmək qabiliyyətinin fərqi əkinçilikdən işçilərin köçürülməsini təmin etmək üçün tələb olunur (İbrahimov İ.H., 2016). Gəlir fərqlərinin ikinci əsas səbəbi fermer təsərrüfatlarının qeyri-fermer olmayan insanlar üçün daha az təhsilə malik olması və qeyri-işgüzar işlərdə az qazanc əldə edə bilməsidir.

Hökumət təsərrüfat qiymətlərini və gəlirləri bazarın başqa cür gətirdikləri üstündən qorunması üçün müxtəlif tədbirlər görürlər. Onlar tarifləri və ya idxal yığımları, idxal kvotaları, ixrac subsidiyaları, fermerlərə birbaşa ödənişlər və istehsalda məhdudiyyətlər daxil etmişlər. Tariflər və idxal kvotaları yalnız bir ölkə normal olaraq bəzi tədarükü idxal edərsə təsirli ola bilər (Abbasov V.H., 2012:s.28). İxracat subsidiyaları daxili istehlakçılara xarici alıcılara nisbətdə daha yüksək qiymətlərlə nəticələnir; onların istifadəsi xarici malların daxili bazara daxil olmasını və qiymətlərin aşağı düşməsinin qarşısını almaq üçün idxal üzərində nəzarəti tələb edir. Fermerlərə birbaşa ödənişlər istehlakçılara məqbul səviyyədə qiymətləri qorumaq üçün istifadə olunarkən, fermerlərin dünya bazarının səviyyəsindən yuxarı bir dönüş təmin edir. Təchizatı azaltmaq və qiymətlərin artması üçün istehsalda məhdudiyyətlər Braziliyada (qəhvə üçün) və ABŞ-da (əsas məhsullar üçün) istifadə edilmişdir.

Qiymət və gəlir siyasətinin təsirini qiymətləndirmək çətindir. Sənaye ölkələrinin hökumətləri bu cür müdaxilənin olmadığı təqdirdə, kənd təsərrüfatından əldə edilən gəlirləri yüksək səviyyədə qaldıra bildi. Qiymətləri saxlamaqla yanaşı, traktor yanacağı və kimyəvi gübrələr kimi kənd təsərrüfatı üçün subsidiyalar təmin edir; kiçik fermer təsərrüfatlarının daha böyük müəssisələrə birləşdirilməsinə və təsərrüfat binalarının təkmilləşdirilməsinə köməklik göstərmişdir.

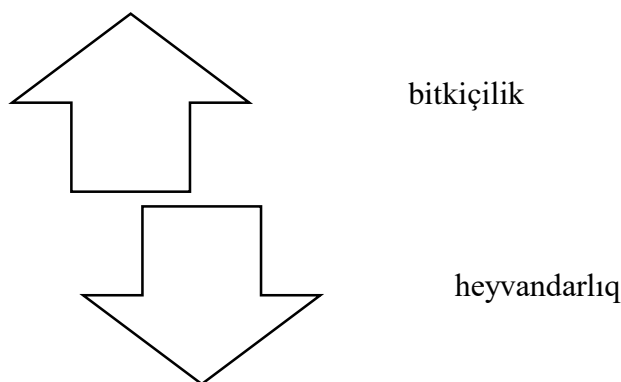
Fermer təsərrüfatlarının gəlir səviyyəsi və iqtisadi rifahı ümumiyyətlə bir çox amillərlə, o cümlədən onların əldə etdikləri qiymətlərlə yanaşı, ümumiyyətlə iqtisadiyyatın artdığı dərəcədə, insanların da asanlıqla inkişaf edə biləcəyi asanlıqla müəyyən edilir. fermer təsərrüfatından qeyri-işgüzar işlərə keçmək, qiymətləri məhsuldar girişləri və təhsil səviyyələri üçün ödəməlidirlər. Ümumi gəlirdən fərqli olaraq, adambaşına düşən orta gəlirlə əlaqədar alınan və ödənilən qiymətlər, ehtimal olunan digər amillərdən daha az əhəmiyyətlidir.

## 1.2. Kənd təsərrüfatının başlıca inkişaf xüsusiyyətləri və kənd təsərrüfatının əsas istiqamətlərinin nəzəri təhlili

Kənd təsərrüfatı sahələrinin hər biri müxtəlif məhsul istehsal edir. Bu müstəqil sahələr biri-biri ilə vəhdətdə inkişaf edir. Bitkiçilik tütün, pambıq, taxıl və s. kimi sahələri özündə birləşdirir. Heyvandarlıq süd, ət və ət məhsullarının istehsalı üzrə inkişafa yönəlir (Abbasov D.İ., 2011)

Kənd təsərrüfatı təcrübədə iki böyük qrup sahələrə bölünür:

**Şəkil 1: Kənd təsərrüfatı sahələri**



**Mənbə:** müəllif tərəfindən tərtib olunub

Kənd təsərrüfatının inkişafı iqtisadi baxımdan intensiv və ekstensiv yolla baş verir. İntensiv üsul mexanikləşdirmə və kimyalaşdırma, torpağın suvarılması, meliorasiya və s. üçün böyük vəsait tələb edir. İntensiv üsul inkişaf etmiş ölkələr üçün əlverişlidir. Kənd təsərrüfatı istehsalında artım torpaq sahələrinin genişləndirilməsi ilə baş verir.

Kənd təsərrüfatı intensivləşdirilə bilər. Bu intensivləşdirmə çox vaxt böyük məhsuldarlıq verir. Qabaqcıl texnologiyanın tətbiq olunması istehsalçılarına böyük imkan yaradır. Kənd təsərrüfatı spesifik əlamətlər ilə müəyyən olunur. Buraya sosial, iqtisadi, təbii və texnoloji əlamətlər aiddir. İqtisadiyyatın başqa sektorlarından fərqlənən kənd təsərrüfatında başlıca vasitə istehsalın baş verdiyi münbit torpaqdır. Müxtəlif məhsulların becərilməsi ondan asılıdır. Artım, səmərəlilik və başqa tədbirlər reallaşdırılır (Janik J., 2010).

İnsan əməyin məhsulu deyildir, təbiətin bəxş etmiş olduğu meyardır. Torpaq təbii, süni və iqtisadi münbitlik göstəricilərinə ayrılır. Torpaqdakı qida maddələri münbitliyi təmin edir. Qida maddələri torpağın əlamətlərindən asılı olaraq dəyişir. Mexaniki, kimyəvi və fiziki əlamətlər onu müəyyən edir. Belə əlamətlərə malik olan torpaqlarda münbitlik də müxtəlif olur. Bəzən torpağın məhsuldarlığı süni formada artırılır (Quliyev E., 2015:s.14). Yəni gübrələrə və minerallara müraciət edilir. Aqrrotexniki tədbirlər torpağın inkişafını sürətləndirir.

Torpağın gübrə ilə süni münbitləşdirilməsi təbiiliyin əsasında edilir. Bunlar biri digərini tamamlayır. Məhsulun miqdarı onun münbitlik göstəricisidir. Münbitlik mütləq və nisbi ola bilər. Belə ki, məhsuldarlıq burada əlbəttə ki, eyni ola bilməz. Burada əlavə məsrəflərə yol verilir. Gübrələr və minerallar xərclərə yol verir.

Torpaq istifadə olunmaya əsasən 7 qrupda birləşdirilir. Bunlara aiddir:

- ✓ Kənd təsərrüfatı;
- ✓ Meşə;
- ✓ Sənaye;
- ✓ Sağlamlıq;
- ✓ Təbiəti qoruma;
- ✓ Rekreasiya;
- ✓ Ehtiyat;
- ✓ Əlavə.

Yuxarıda torpaqların hər biri müxtəlif səbəblərlə istifadə edilir. Kənd təsərrüfatı torpaqları aqrar sektora yararlıdır. Bu torpaqlarda hər bir bitki məhsulları becərilə bilər. Şoranlıq, bataqlıq kimi torpaqlar isə yararlıdır. Aqrar sahə üçün ayrılan torpaq ölkədə 65% -dir. Bunun da əkin üçün yararlı olan torpaqlar 35 faizi təşkil edir (Vəzirov N.C., 2009:s.32)

Sahənin quruluşuna görə torpaq iqtisadi baxımdan dəyərləndirilir. Kənd təsərrüfatı üçün becərilən bitkilərin hamısı eyni dərəcədə məhsuldarlıq

və gəlir vermir. Pambıq taxıldan daha çox mənfəət verir. Bunun nisbəti 1:4-dir.

Torpaqların münbitliyi meliorasiya işləri nəticəsində də baş verir. Bu o deməkdir ki, torpaqlar şoranlıqdan yuyulur. Bu zaman torpağa gips verilir. Torpaqda əkin dövriyyəsi qaydasına düzgün riayət edilərsə məhsul hər hektardan 50% olur.

Ölkəmizdə kənd təsərrüfatında gübrələrdən az istifadə olunur. Buna başlıca səbəb kimi kənd təsərrüfatının başqa sahəsi olan heyvandarlığın zəif inkişafı göstərilə bilər. Kənd təsərrüfatında gübrələrdən çox istifadə torpağa da zərər verə bilər. Zaman keçəndən sonra eroziya baş qaldıra bilər. Buna qarşı bir sıra təsirlər görülür. Torpaq dayaz formada şumlanır və meşə zolaqları salınır. Bunun xeyri odur ki, 1 hektar meşə zolağı ilə taxılda məhsuldarlığı 55 sentner artırır.

Torpaqdan götürülən məhsulları istehsal meyarlarına görə ayırmaq olur (Nəbiyev M.A., 2009). Buraya onun rentabelliği, xalis gəliri, məhsuldarlığı və s. aiddir. Bəzən kənd təsərrüfatında bitkinin becərilməsi müddəti onun yetişməsi dövründən artıq olur. Bunun səbəbi toxumun yetişməsi zamanı almasıdır.

Kənd təsərrüfatının inkişafı üzrə əsas səbəb və cəhətlərdən biri mövsümi xüsusiyyətindədir. Bu sahədə əmək mexanikləşdirilə bilər. Burada istixanaların da rolu vardır. Kənd təsərrüfatı sənaye xarakterinə malik deyildir. Burada məhsul yeni istehsala məruz qalır. Becərilən məhsuldan yenidən toxum əldə olunması buna misal ola bilər.

Bu sahədə istehsal düzgün formada aparılmalıdır. Bunun üçün əmək resursları, yerləşdirmə və ixtisaslaşdırılma yaxşı olmalıdır. Elmi-texniki inqilab nəticəsində də inkişafa nail olunur. Çünki burada texnologiyanın inkişafı sürətli olur. Təbii ki, onun təsiri də.

Nemətlərin bolluğu və iqtisadi inkişafın yüksəkliyi prosesləri sürətləndirə bilər. Uğurla aparılan islahat məhsul bolluğunu təmin edir. Kənd təsərrüfatın -

da spesifik əlamətlər fəal surətdə özünü göstərir. Münbit torpaqlar əmək məhsuldarlığını artırdığı üçün texnoloji inkişaf təbii maşın kimi özünü göstərir.

Kənd təsərrüfatının inkişafı baş verdikdə bir sıra problemlərlə qarşılaşmaq qaçılmazdır. İstehsal proseslərinin intensivləşdirilməsi də bu qəbildəndir. Səmərəli formada olan istehsal səmərəlilik göstəricisidir. Məhsul məsrəfləri maya dəyərinə və xidmətlərə görə müəyyən edilir. Xalis gəlir artan zaman rentabellik də artmış olur.

Kənd təsərrüfatı, ölkənin iqtisadi inkişafı üçün önəmli bir sektordur. Müstəqillik dövründən etibarən iqtisadi inkişafın ən böyük meyarlarından biri də kənd inkişaf proqramları olmuşdur və indi də davam etməkdədir. Kənd sektorunun inkişafı ölkənin iqtisadi inkişafında, sosial və siyasi inkişafında əsasdır.

Kənd təsərrüfatı sektoru iki kateqoriyaya aid ola bilər: sənaye malları və ərzaq sub-sektoru. Sənaye məhsulları, bibər, palma yağı, kauçuk, kakao və ağac və keramika məhsullarının yüksək keyfiyyətli istehsalının təmin edilməsində önəmlidir (Abbasov D.İ., 2011).

Kənd təsərrüfatı sektoru milli gəlirin və ixrac gəlirlərinin böyüməsinə və böyük iştirakçılara kömək etmişdir. Kənd təsərrüfatı sektoru ilkin olaraq heyvandarlıq, balıqçılıq və başqa müxtəlif məhsulların istehsalından əldə olunmuşdur. Sektorun önəmli formada inkişafı üçün ahəngdar və razılaşdırılmış uzunmüddətli siyasət üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyat üçün vacibdir. İqtisadiyyatın xarici şokdan – diversifikasiyadan qorunmasında rol oynayır. Əsas əmtəələrin, xüsusilə palma yağı, ərzaq malları kimi qazanılmasının artması sektorun işçi qüvvəsini saxlamasına və iqtisadi böhrana davam etməsinə imkan verir.

Kənd təsərrüfatının inkişafı, ümumi formada, nisbətən təcrid edilmiş və sıx əhalisi olan ərazilərdə yaşayan insanların həyat keyfiyyətinin və iqtisadi rifahının yaxşılaşdırılması prosesinə aiddir. Təsərrüfatın inkişafı ənənəvi qaydada kənd təsərrüfatı və meşəçilik kimi təbii sərvətlərin istifadəsinə yönəldilmişdir. Lakin,



qlobal istehsal şəbəkələrindəki dəyişikliklər və artan urbanizasiya kənd yerlərinin xarakterini dəyişdi.

Daxili olaraq, kənd təsərrüfatı sektoru torpaq parçalanması, əmək çatışmazlığı və daxilolmaların artması kimi struktur qüsurlarından yaranan qeyri-səmərələrlə üzləşməyə davam edir. Nəticədə, kiçik xortumlardan verimlilik, məhsuldarlıq və rentabellik əkin sahələrinin arxasında dayanmağa davam edir. Hökumətin qiymətlərin yaradılması və paylanmasına müdaxiləsi nəticəsində struktur qüsurları institusional və dəyişməyə davamlı olmuşdur. Dəyişikliklərə təsir etmək daha da çətinləşir (Quliyev E.,2015:s.35).

Kənd təsərrüfatı sektoru bir ölkənin iqtisadi inkişafı prosesində strateji rol oynayır. İnkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi rifahına əhəmiyyətli qatqı təmin etmiş və az inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi inkişafında onun rolu həyati əhəmiyyət kəsb edir. Başqa sözlə, adambaşına düşən real gəlirin az olduğu yerlərdə kənd təsərrüfatı və digər əsas sənaye sahələrinə diqqət yetirilir.

Kənd təsərrüfatı istehsalının artması və kənd əhalisinin adambaşına düşən gəlirlərinin artması sənayeləşmə və şəhərləşmə ilə birlikdə sənaye istehsalında tələbatın artmasına gətirib çıxardı.

Kənd təsərrüfatının artımı və verimliliyinin artırılması ölkənin ümumi iqtisadi inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərdiyini, kənd təsərrüfatı sektorunun gələcək inkişafına daha çox diqqət yetirmək məqsəduyğun olacaqdır. Kənd təsərrüfatı sektoru bəşəriyyətə və indiki sənayeləşmə üçün xammalın əsas komponentlərini təmin edən iqtisadiyyatın əsasını təşkil edir. Buna görə də, iqtisadiyyatın inkişafı üçün kənd təsərrüfatının rolu aşağıdakı kimi göstərilə bilər:

#### 1. Milli gəlirlərə qatqı:

Bu günün aparıcı sənayeləşmiş ölkələri bir zamanlar əsasən kənd təsərrüfatı ölkəsi idi və inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar hələ də kənd təsərrüfatının dominantlığına malikdir və bu, əsasən, milli gəlirə təsir edir. Hindistanda milli gəlirin hələ də 28% -i bu sektordan gəlir.

## 2. Qida təchizatı mənbəyi:

Kənd təsərrüfatı, dünyanın bütün ölkələrinin ərzaq təminatının əsas mənbəyidir – inkişaf etdirilməmiş, inkişaf etməkdə, hətta inkişaf etmiş olsun. Əhalisi az inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə əhalinin ağır təzyiqləri və sürətlə artması səbəbi ilə ərzaq tələbatının sürətlə artması müşahidə olunur. Kənd təsərrüfatı kənd təsərrüfatı məhsullarının artan tələbatını ödəməsə, iqtisadiyyatın artım tempinə mənfi təsir göstərmiş olar. Buna görə, bir ölkənin iqtisadi inkişafı üçün kənd təsərrüfatı sektoru tərəfindən ərzaq tədarükünün artırılması çox vacibdir.

## 3. Xammal üçün ön şərt:

Əkinçilik inkişafı xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə aqro bazlı sənayelər üçün xammal təchizatının yaxşılaşdırılması üçün vacibdir. Kənd təsərrüfatı mallarının çatışmazlığı sənaye istehsalına təsir edir və ümumi qiymət səviyyəsində artmaqdadır. Bu ölkə iqtisadiyyatının artmasına maneə olur. Un dəyirmanı, düyü qabıqları, neft dəyirmanı, çörək, ət, süd məhsulları şəkər fabrikləri, tekstil fabrikləri və bir çox başqa sənaye kənd təsərrüfatı məhsullarına əsaslanır.

## 4. Artıq təminat:

Kənd təsərrüfatı sahəsindəki irəliləyiş kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracını artırmaq üçün əlavə gəlir təmin edir. İnkişafın əvvəlki mərhələlərində əsas kapital mallarının idxalının maliyyələşdirilməsi üçün lazım olan xarici valyuta vəziyyətinin daha da artması səbəbindən ixrac qazancının artması daha çox arzu edilir (Nəbiyev M.A., 2009).

Genişləndirilmiş xarici gəlirlərin və alternativ imkanların olmamasının təcili ehtiyacının nəzərə alınması nəticəsində, kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı istehsalının əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilməsi səmərəli bir siyasətdir.

## 5. İşçi qüvvəsinin dəyişməsi:

Əvvəlcə kənd təsərrüfatı çox sayda işçi qüvvəsini tələb edirdi. Kənd təsərrüfatında irəliləyiş işçi heyətinin kənd təsərrüfatından qeyri-kənd təsərrüfatı

sektoruna keçməsinə imkan yaradır. İlk mərhələdə, kənd təsərrüfatından qeyri-kənd təsərrüfatına olan əmək səyahəti iqtisadi inkişaf baxımından daha vacibdir. Beləliklə, kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafı və qeyri-kənd təsərrüfatı sektorunun genişləndirilməsi üçün kənd təsərrüfatı sektorundan çoxlu işçi qüvvəsinin sərbəst buraxılması lazımdır. Texnikanın inkişafı işçi qüvvəsini azaldır.

#### 6. İnfrastrukturun yaradılması:

Kənd təsərrüfatının inkişafı sənaye məhsullarının tələbatı və kommersiya sektorunun inkişafı üçün infrastruktur yollar, bazar meydançaları, saxlama, nəqliyyat dəmir yolları, poçt xidmətləri və s. yaradılır.

#### 7. Kapitalın çatışmazlığında kömək:

Kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafı xarici kapitalın çatışmazlığı ilə üzləşən bir sıra inkişaf etmiş ölkələrin yükünü minimuma endirdi. Kənd təsərrüfatı sektoru onun inkişafı üçün daha az kapital tələb edir, beləliklə xarici kapitalın artım problemini minimuma endirir.

#### 8. Bərabərsizliyi azaltmaq üçün faydalıdır:

Gəlirin bu qeyri-bərabərliyini azaltmaq üçün kənd təsərrüfatına daha çox üstünlük vermək lazımdır. Kənd təsərrüfatının rifahı kənd əhalisinin əksəriyyətinin mənfəətini artıracaqdır və buna görə gəlirlərin bərabərsizliyi müəyyən dərəcədə azalda bilər.

Kənd təsərrüfatı, az inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə böyük miqyasda kənd əhalisi üçün məşğulluq imkanları təmin edir. Bu, yaşayış üçün əhəmiyyətli bir mənbədir (Peter H., 2015). Ümumiyyətlə, torpaqsız işçilər və marginal fermerlər əl sənətləri, mebel, toxuculuq, dəri, metal iş, emal sənayesi və digər xidmət sahələri kimi kənd təsərrüfatı olmayan işlərlə məşğul olurlar. Bu kənd vahidləri yerli tələbləri yerinə yetirirlər.

Kənd təsərrüfatı istehsalının artması və verimlilik səbəbindən artan kənd təsərrüfatı mənfəəti, xüsusilə də kənd yerlərində sosial rifahı yaxşılaşdırmağa çalışır. Kənd təsərrüfatı tərəqqi nəticəsində sənaye məhsullarının bazarı genişlənəcəkdir. Kənd təsərrüfatı məhsuldarlığının artması kənd əhalisinin

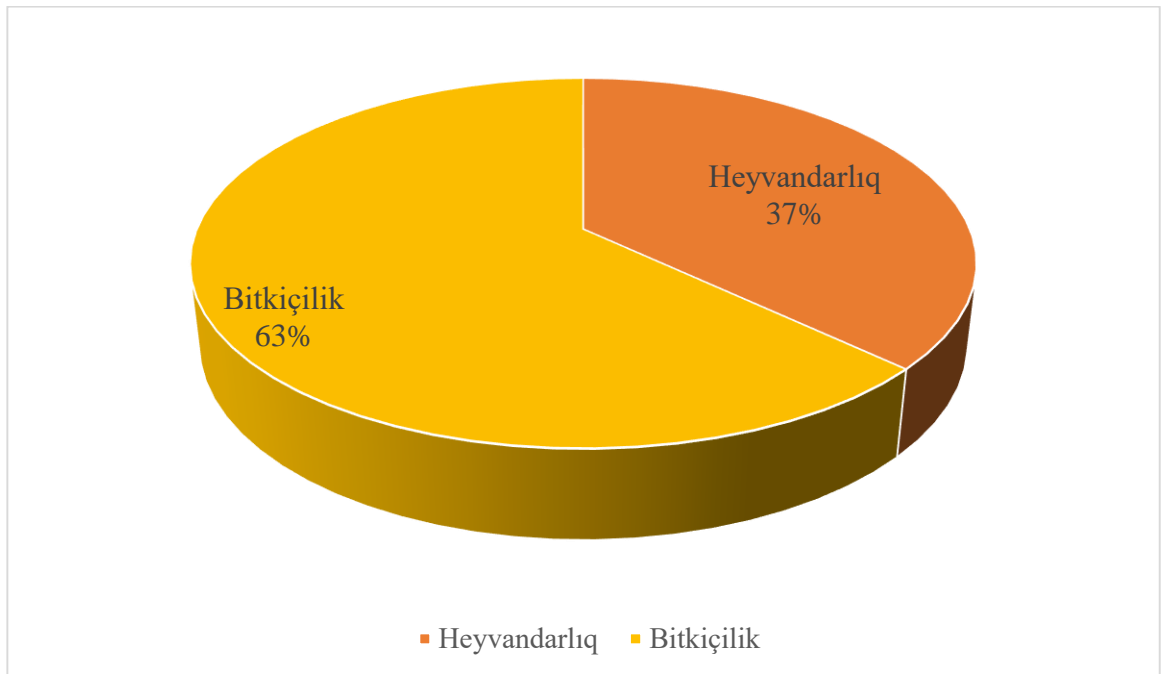
gəlirlərinin artmasına gətirib çıxarır ki, bu da sənaye məhsullarına tələbatın artmasına və sənaye sektorunun inkişafına gətirib çıxarır. Kənd təsərrüfatı istehsalının artması və kənd əhalisinin adambaşına düşən gəlirlərinin artması sənayeləşmə və şəhərləşmə ilə birlikdə sənaye istehsalında artan tələbatın artmasına səbəb olur.

### 1.3. Kənd təsərrüfatının inkişaf dinamikasının təhlili və bu sahədə bazar münasibətlərinin formalaşdırılmasının iqtisadi məzmunu

Kənd təsərrüfatında davamlı olaraq iqtisadi inkişaf, ictimai-mədəni məsələlər nəzərə alınır. Kənd təsərrüfatında siyasət qarşıda duran strategiya ilə bağlıdır. 1992-ci ildə beynəlxalq konfransda (İtaliyada) kənd təsərrüfatı məsələlərinə toxunulmuşdur. Kənd təsərrüfatı aqrar sahənin inkişafına əsaslanır. İstehsal və təbii resurs tarazlığı maddi nemətləri formalaşdırır.

Aşağıdakı şəkildə kənd təsərrüfatının iki əsas sahəsinin faiz ilə inkişafı göstərilmişdir.

Şəkil 2: Kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafı (2018-ci il)



Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi, <https://www.stat.gov.az/>

Yuxarıdakı diaqramdan görüldüyü kimi, heyvandarlıq bitkiçiliyə nisbətən zəif inkişaf etmişdir. Davamlı və dinamik formada inkişafa yönələn kənd

təsərrüfatı bir neçə məqsədə xidmət edir. Əsas 3 məqsəd vardır. Bunlara aiddir:

1. ətraf mühitin sağlam olması;
2. iqtisadi qazanclılıq;
3. iqtisadi bərabərlik.

Davamlı şəkildə inkişaf bizdən sonrakı nəsillərin tələbatlarını təmin edir. Aqrar sektorda kənd təsərrüfatı üçün inkişaf strategiyaları müəyyən olunur. Bunlar 3 önəmli məqsədi birləşdirir:

1. ərzaq təhlükəsizliyi;
2. yoxsulluğun yox edilməsi;
3. ətraf mühitin qorunması.

1.Ərzaq təhlükəsizliyi ölkənin davamlı inkişafına uyğun formada aparılır. Ölkə üzrə ərzaq təhlükəsizliyinin aradan qaldırılması başlıca meyar kimi qiymətləndirilə bilər.

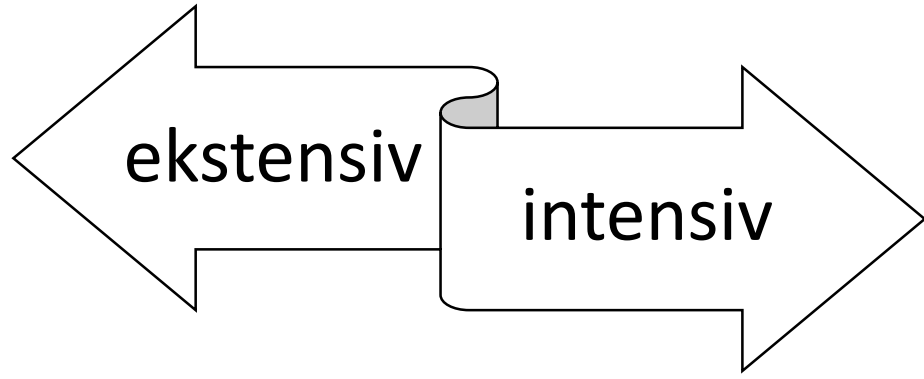
2.Yoxsulluğun aradan qaldırılmasında məqsəd kənd təsərrüfatı ilə bağlı olan məsələlərin həlli ilə bağlı gəlir əldə olunmalıdır (Runge C.F., 2015).

3.Ətraf aləmin qorunması davamlı inkişafın önəmli məsələsidir. Bu məqsəd üçün təhsilin inkişaf etdirilməsi, hamı təhsil almalı, texnologiyadan yararlanma həddi artmalıdır.

Kənd təsərrüfatının davamlı inkişafı qlobal problemləri özü ilə gətirir. Demografik inkişaf, ətraf mühiti qorumaq və idarə etmək dünyada və ayrı-ayrı ölkələrdə önəmli yer tutur. İntensiv və ekstensiv yol kənd təsərrüfatında qlobal problemləri həll edir.

Ümumi şəkildə desək, kənd təsərrüfatı məhsulları həcm və keyfiyyət meyarlarına görə sıralanır. Dünyada kənd təsərrüfatı məhsulları müəyyən şkala üzrə qiymətləndirilir. Bu şkalada 0-100 aralığında qiymətlər vardır. Ən yüksək keyfiyyət 55-in üstündə olan hesab olunur. Əkin sahələrinin və heyvandarlığın inkişaf etməsi üçün lazım olan başlıca göstərici iki yoldan ibarətdir. Bunlar aşağıdakıdır:

Şəkil 3: Heyvandarlığın inkişaf yolları



**Mənbə:** müəllif tərəfindən tərtib olunub

Heyvandarlıq, ərzaq, lif və əmtəə kimi məhsulların istehsalına xidmət edir. Heyvandarlıq ümumiyyətlə mənfəət üçün yaradılır. Heyvanları yetişdirmək müasir kənd təsərrüfatının bir hissəsidir. Ovçuluq həyat tərzindən kənd təsərrüfatına keçiddən sonra bir çox mədəniyyətlərdə tətbiq edilmişdir.

Canlı heyvanın bədən ağırlığının artırılması heyvandarlığı intensiv inkişaf etmiş olur. Çəkisi az və yaxud bərabər olan heyvanların çəkisi isə ekstensiv yolla artırılır. Araşdırmalar sübut edir ki, heyvandarlıqda ən optimal yol intensiv yol sayılır.

Dünya əhalisinin aclığının qarşısının alınmaması aclıq təhlükəsi yaradır. Fərz etsək ki, gübrə torpağa verilmir. Bu zaman məhsulun məhsuldarlığı aşağı olar və aclıq təhlükəsi yarana bilər (Quliyev E., 2015:s.40)

BMT-nin kənd təsərrüfatının inkişafı üçün proqnoz və tövsiyələri də çoxdur. Beynəlxalq təşkilatlar XXI əsrdə kənd təsərrüfatı məhsullarına güclü təsir göstərən faktorları aşağıdakı kimi sıralamışlar:

- ❖ iqlimin pisləşməsi;
- ❖ təbii ehtiyatların tükənməsi;
- ❖ torpağın münbitliyinin azalması;
- ❖ iqtisadi liberallıq.

İstehsal sənayeləşdirilən zaman ona təsir mexanizmi güclü olur. Xərclər aşağı düşdükcə kənd təsərrüfatı mexanizmi də artır. Kənd təsərrüfatında heyvandarlıq üzrə respublikamızda inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən 1 il müddətində 8 dəfə çox süd əldə olunur.

Onilliklər ərzində kənd təsərrüfatı əsas ərzaq məhsullarının istehsalı ilə bağlı olmuşdur. Hazırda əkinçilikdən kənarında kənd təsərrüfatı meşə təsərrüfatı, süd məhsulları, meyvə becərilməsi, quşçuluq, arıçılıq və s. inkişaf edir. Hazırda heyvandarlıq məhsullarının emalı, marketinqi və paylanması, mövcud kənd təsərrüfatının bir hissəsi kimi qəbul edilir. Kənd təsərrüfatı kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı, təşviqi və paylanması kimi göstərilə bilər. Kənd təsərrüfatı, müəyyən bir iqtisadiyyatın bütün həyatında kritik bir rol oynayır. Kənd təsərrüfatı bir ölkənin iqtisadi sisteminin əsasını təşkil edir. Ərzaq və xammal təmin etməklə yanaşı, əkinçilik də əhalinin çox böyük hissəsinə məşğulluq imkanları təmin edir.

Bir çox insanın əsas məşğuliyyəti əkinçilikdir. İnsanların təxminən 70% -i birbaşa yaşamaq üçün kənd təsərrüfatı sahəsinə güvənir. Kənd təsərrüfatında bu yüksək faiz sürətli inkişaf edən əhalini təmin edir. Ancaq inkişaf etmiş ölkələrdə insanların çoxu kənd təsərrüfatında iştirak etmir.

Kənd təsərrüfatı ən inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün milli gəlirin əsas mənbəyidir. Bununla yanaşı, inkişaf etmiş ölkələr üçün əkinçilik milli gəlirə nisbətən daha az gəlir gətirir.

Kənd təsərrüfatı sektoru ev heyvanları üçün yem təmin edir. İnək insanlara qoruyucu qida şəklində olan süd verir. Bundan əlavə, heyvandarlıq da insanların ərzaq ehtiyaclarını qarşılıyır.

Şəkər, çay, düyü, ədviyyat, tütün, qəhvə və s. kimi kənd təsərrüfatı məhsulları kənd təsərrüfatı ilə bağlı olan ölkələrin ixracatını təşkil edir. Kənd təsərrüfatının hamar inkişafı təcrübəsi varsa, idxal azalır, ixrac isə əhəmiyyətli dərəcədə artır. Bu, ölkələrin əlverişsiz ödəmə balansını və xarici valyuta qənaətini azaltmağa kömək edir. Bu məbləğ ölkənin iqtisadi inkişafının dəstəklənməsi üçün faydalı olan digər zəruri giriş, maşın, xammal və digər infrastrukturunu idxal etmək üçün yaxşı istifadə edilə bilər.

Kənd təsərrüfatı sektorunun artımı bazarda artım təmin edir. Bütün insanlar millətin mənfəət qazancından təmin edə biləcək yeyinti məhsullarına güvənirlər.

Kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafı kimi, istehsal artdıqca və bu, bazarda artımın olmasına gətirib çıxarır. Bu, digər ölkələrə ixrac edilə bilər.

Pambıq, şəkər, tütün, yeməli və qeyri-yeməli yağlar kimi əsas sənayelərin əsas mənbəyi əkinçilikdir. Üstəlik meyvə emalı, tərəvəz və düyü qabığı kimi bir çox başqa sənaye xammalını əsasən əkinçilikdən alır.

Kənd təsərrüfatı sektorunda suvarma sxemlərinin, drenaj sisteminin və digər bu cür fəaliyyətlərin qurulması vacibdir, çünki bu, daha çox məşğulluq imkanları təmin edir. Kənd təsərrüfatı sektoru, işçi qüvvəsinə daha çox məşğulluq imkanları təmin edir ki, bu da sürətli inkişaf edən əhalinin yaratdığı inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yüksək işsizlik səviyyəsini azaldır.

Kənd təsərrüfatında bir çox insan işlədiyi üçün bu iqtisadi inkişafa yardım edir. Nəticədə, milli gəlir səviyyəsinin, eləcə də insanların yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşması təmin edilir. Kənd təsərrüfatı sektoru sürətlə inkişaf edən inkişaf perspektivləri və inkişaf üçün motivasiya artımı təmin edir. Beləliklə, bir ölkənin ümumi iqtisadi inkişafı üçün yaxşı bir atmosfer yaratmaq lazım gəlir. Buna görə iqtisadi inkişaf kənd təsərrüfatının artım tempinə əsaslanır.

Kənd təsərrüfatı inkişaf da qənaətin artmasına səbəb ola bilər. Bu gün gördüyümüz zəngin fermerlər xüsusilə yaşıl inqilabdan sonra qənaət etməyə başladılar (İbrahimov İ.H., 2016:s.32).

Çox ölkələrdə əhalinin məşğulluğundan əldə olunan gəlirlərə milli gəlirə töhfə vermək üçün kənd təsərrüfatı əhəmiyyətlidir. 2016-cı ildə Avropa Birliyində təxminən 30 milyon adam müntəzəm kənd təsərrüfatı işi ilə məşğul olmuşdur. 58% kişi fermer təsərrüfatlarında tam zaman işləyirdi. 2018-ci ildə isə bu 55 milyon olmuşdur.

2018-ci ildə ümumi kişilərin 77% -i bütün vaxt işləyirdi. Milli gəlirlərə töhfə verildikdə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə kənd təsərrüfatı 50% -dən çoxdur və adətən inkişaf etmiş ölkələrdə kiçik bir faiz təşkil edir.

Kənd təsərrüfatı verilmiş ölkənin iqtisadi sisteminin əsasını təşkil edir. Əhalinin artması deməkdir ki, bu sektorun artmasına diqqət yetirilməlidir. Dünya



Bankının hesabatında bildirilir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə dörd nəfərdən üçü kənd yerlərində yaşayır və gündə 2 ABŞ dolları qazanır. Avropa ölkələrində buna bənzər bir problemlə qarşılanmır, lakin kənd təsərrüfatında yenilik də qalıcıdır. Bu, ölkənin iqtisadiyyatın inkişafı üçün daha çox diqqət mərkəzində olmasını təmin edir.

Kənd təsərrüfatı həmişə hər ölkənin iqtisadiyyatında önəmlidir. Kənd təsərrüfatı sektoru çox sabit olduqda, bir ölkə, ümumiyyətlə, sosial, siyasi və iqtisadi baxımdan sabit bir ölkə hesab edilir. Ancaq inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yaşayan insanlar əkinçilikdən asılıdır, həmişə iqtisadiyyatın digər sektorlarında işləyənlərə nisbətən daha pisdır. Və ümumiyyətlə kənd təsərrüfatı sektoruna daxil olanlar həmişə yaşadıkları ölkələrdə yoxsul insanların ümumi paydırlar. Beləliklə, kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafına ehtiyac var.

Kənd təsərrüfatı, inkişaf etməkdə olan ölkələrin ümidi kimi tanınır. Ümumi ÜDM-in 30-60 faizini təşkil edir və ümumi işçilərin təxminən 70 faizi işləyir. Başqa sözlə, inkişaf etməkdə olan ölkələrin əksəriyyətində kənd təsərrüfatı sektoru əsas məşğulluq mənbəyidir (Nəbiyev M.A., 2009). Lakin, iş imkanlarının artması yalnız fermer təsərrüfatlarında deyil, həm də kənd təsərrüfatı məhsulunun emalı, reklam və qablaşdırılmasında aparılır. Beləliklə, əgər kənd təsərrüfatı sektoru inkişaf edərsə, işsizlik səviyyəsini azaltmaqla inkişaf etməkdə olan ölkələrə mütləq fayda gətirəcəkdir.

Kənd təsərrüfatı sektoru yalnız inkişaf etməkdə olan ölkələrdə istifadə olunmamış torpaqlardan tam istifadə etməyə kömək edir. Kənd təsərrüfatı istehsalının genişləndirilməsi istifadə olunmamış torpaqların becərilməsi üçün yetişdirilməsinə gətirib çıxardı. Lakin, Mozambik, Tanzaniya və Zambiya kimi Afrika ölkələrinin əksəriyyətində əkin sahələrinin yalnız 12 faizi həqiqətən əkilir. Afrika Birliyi (AB) hökumətlərə ümumi xərclərin 10 faizini kənd təsərrüfatına ayırmağa çağırır, lakin təəssüf ki, yalnız dörd və ya beş ölkə bu hədəfə müvəffəq olublar. Aydındır ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə istifadə olunmamış torpaqları inkişaf etdirmək üçün kifayət qədər pul yoxdur.

Bundan başqa, əkinçilik də inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi artımını təmin edir. Kənd təsərrüfatı bu dünyada mövcud olan millətin inkişafı üçün əsas gəlir mənbəyidir. Yalnız gündəlik həyatı üçün qida təmin etmir, lakin əsasən ölkədə bütün sənaye sahələri, həm də birbaşa və dolayısı ilə kənd təsərrüfatından asılıdır. İqtisadi artımın yüksək dərəcələri əsasən kənd təsərrüfatı məhsullarının sürətli artımına bağlıdır. Əslində bir sıra Qərbi Afrika ölkələrinin iqtisadiyyatı əsasən kənd təsərrüfatı sektoru tərəfindən qorunur. Onların əksəriyyəti ölkənin gəlirlərini artırmaq üçün ixrac ticarətinə görə kənddən asılıdır.

Əkinçilik məhsulları onların ümumi ixrac əmanətlərinin təxminən 75 faizini təşkil edən əsas xarici valyutadır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracatı daxili iqtisadiyyat vasitəsilə dalğalanan əlavə iqtisadi fəaliyyət yaradır. Bununla yanaşı, kənd təsərrüfatı Afrika ölkələrinin əksəriyyətinin ümumi ÜDM-nin 40-60 faizini təşkil edir (Abbasov D.İ., 2010).

Ümumiyyətlə, çox aşağı ÜDM və yayılmış xroniki qidalanma əsasən kənd təsərrüfatı sektorunun inkişaf etməməsi səbəbindəndir. Vətəndaşlar gündəlik həyatı üçün əsas ehtiyaclarını əldə edə bilmirlər. Buna görə, əkinçilik sənayesində iqtisadi irəliləyiş gəlirlərin artırılması və kəndlilərin qida məhsullarını artırması üçün çox vacibdir.

Hazırda heyvanların yetişdirilməsindən, bitki yetişdirməsindən marketinqə və ixracata uzanan bütün tədbirlər kənd təsərrüfatına aiddir. Kənd təsərrüfatı tarazlıq mənbəyi kimi vacibdir. Xam neftin qiyməti azaldıqca, indi bir çox insanlar kənd təsərrüfatını dolanışiq qaynağı olaraq yenidən aşkar edirlər. Əslində, statistika da bunu göstərir.

Kənd təsərrüfatı sektorunda fəaliyyət göstərən biznesin digər bir çox vacib cəhəti kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracatıdır. Kənd təsərrüfatı bank sektorunun inkişafı üçün böyük rol oynamışdır. Hökumət kənd təsərrüfatının vacibliyini başa düşdükcə, kənd təsərrüfatı məhsullarını aşağı faiz dərəcələrində fermerlərə təqdim etməklə məhsulların məhsuldarlığını artırmaq üçün addımlar atır. Bu kreditlərdən istifadə edərək, fermerlər daha çox məhsul istehsal edə bilirlər. Bu məqsədlə

hökumət kreditlərin təmin edilməsi üçün digər maliyyə institutlarını yaradıb. Yəni bu şəkildə bank sektorunun inkişafı baş verir.

İqtisadi inkişafda tekstil sənayesi çox vacib rol oynayır. Bu sənaye tamamilə kənd təsərrüfatı məhsullarının xammal şəklində istehsalından asılıdır. Pambıq, bu sənayeləri istehsal məqsədilə xammal olaraq istifadə edilən əsas məhsuldur. Bundan əlavə, bu məhsullar xarici valyutaya qarşı bir çox iqtisadiyyata ixrac edilir. Beləliklə, kənd təsərrüfatı sahəsindəki xammal kimi pambıq milli artıma kömək edir. Tekstil sənayesi də məşğulluq səviyyəsini təmin edir ki, bu da insanın adambaşına düşən gəlirini artırır. Beləliklə, toxuculuq sənayesinin iqtisadiyyatın inkişafına töhfəsi çox vacibdir.

Şəkər sənayesi iqtisadiyyatın inkişafı baxımından böyük əhəmiyyətə malik iqtisadiyyatın əsas sektorlarından biridir. Bu tamamilə kənd təsərrüfatı bazarıdır. Böyük miqyaslı sənaye kimi bu da ictimaiyyətə məşğulluq səviyyəsini təmin etməyə kömək edir. Bu, adambaşına düşən gəlirlərin artmasına gətirib çıxarır və həyat standartlarını yaxşılaşdırır.

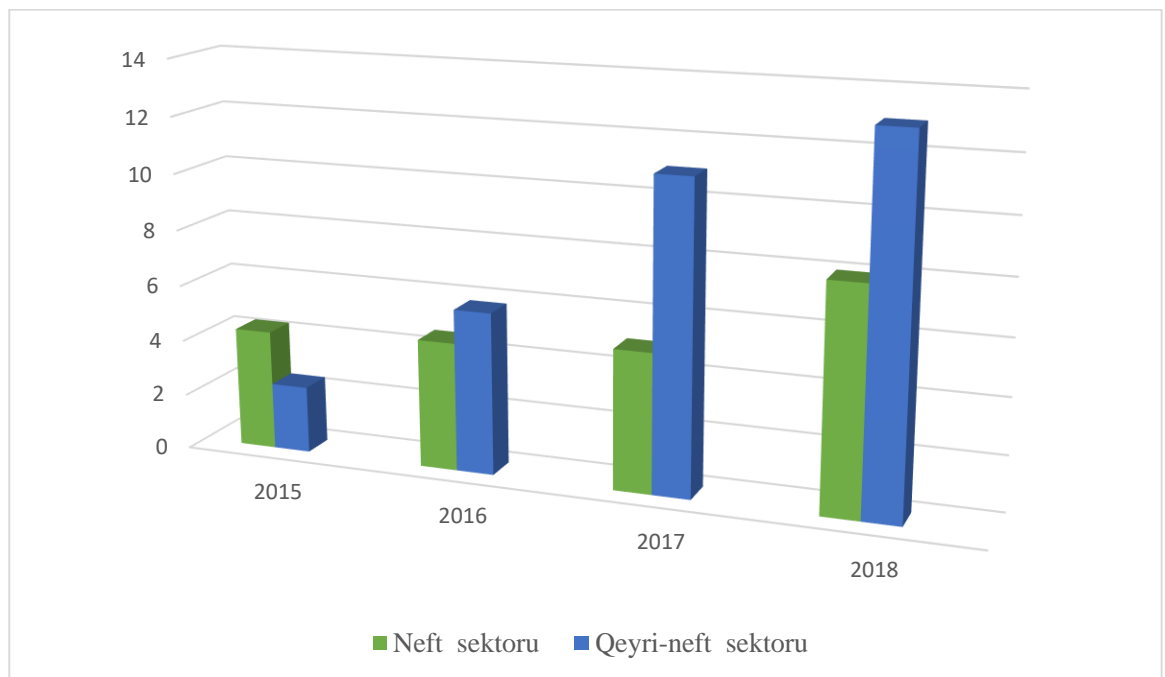
Hökumət bazar sistemini təkmilləşdirməlidir. Sərt qaydalar və qanunlar tətbiq edilməlidir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri bazarın müfəttişləri tərəfindən yoxlanılmalıdır (Runge C.F., 2015).

## II Fəsil. KƏND TƏSƏRRÜFATININ İNKİŞAFININ FORMALAŞDIRIL - MASININ İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ BU SAHƏDƏ DÜNYA TƏCRÜBƏSİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ

### 2.1. Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatın strateji sektoru kimi

Dövlətin prioritet sektorlarından biri də qeyri-neft sektorudur. İqtisadiyyat məhz rəqabət və islahat nəticəsində inkişaf edir. Qeyri-neft sektorunda inkişaf kriteriyası rəqabət dözümlülüyünün artırılmasıdır. Qeyri-neft sektorunun inkişaf dinamikası uğurlu olaraq aparılır. Bununla iqtisadiyyatın diversifikasiyasına nail olmaqla bərabər həm də ümumi daxili məhsulun səviyyəsi artır. Kənd təsərrüfatının inkişafı islahatlar nəticəsində müsbət inkişaf yolunu tapır. Aşağıdakı qrafikdə qeyri-neft sektorunun ÜDM-nin inkişafındakı payı qeyd olunmuşdur.

**Qrafik 1: ÜDM-nin inkişafında qeyri-neft sektorunun payı (2015-2018-ci illər)**



**Mənbə:** Dövlət Statistika Komitəsi, <https://www.stat.gov.az/>

Kənd təsərrüfatı aqrar sənaye kompleksi sahəsidir. Başlıca məqsədi ölkə əhalisini ərzaq məhsulları ilə təmin etməkdir. Sosial və iqtisadi inkişafın meyarıdır (Ataşov B.X., 2017). Əkinçilik və heyvandarlıq üzrə inkişafa təkən verən infrastruktur göstəricisidir.

Bu gün hələ də kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üçün başlıca olan infrastruktur o qədər də inkişaf etməmişdir. Ümumi formada deyə bilərik ki, ölkələrin iqtisadi gücü kənd təsərrüfatının dinamik inkişafındadır. Kənd təsərrüfatı sektoru neft sənayesi və tikinti sektorundan sonra iqtisadiyyatda III yerə malikdir. Burada bir məsələyə də toxunaq ki, kənd təsərrüfatı işsizliyin azalmasına və sosial rifahın yüksəlməsinə də xidmət edir.

Ölkədə sosial və iqtisadi problemlər siyasi problemlər ilə birbaşa bağlıdır. Dünyada gedən proseslər respublikamıza mənfi təsir göstərir. Buraya dünya enerji bazarının problemləri aid edilə bilər. Bunun nəticəsində işsizlik yaranır ki, əhali işlə təmin olunmada kənd təsərrüfatına üz tutur.

Son dövrlərdə kənd təsərrüfatı üçün olan investisiyalar texnologiya və infrastrukturuları genişləndirə bilər. Güzəştli formada subsidiyaların verilməsi yalnız bir hədəfə yönəldilir ki, o da kənd təsərrüfatı lazımi həddə inkişaf edə bilsin. Kənd təsərrüfatı ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında önəmli rol oynadığından ən çox ehtiyac duyulan ərzaq məhsulları yetişdirilir.

Bilirik ki, fındıq yetişdirilməsi gəlirli və valyuta gətirə bilən sahədir. Bu sahənin inkişafı xarici bazarlara qədər gedib çıxır. Misal olaraq, Yunanıstan, Türkiyə və başqa ölkələr buradan böyük miqdarda valyuta götürürlər. Bu sahənin inkişaf etməsi üçün bağlar salınır, ərazilər yaşıllaşdırılır. Yerli təsərrüfatın gəlirli sahəsi olan fındıqçılıq tez yararsız hala düşmədiyindən uzaq ölkələrə çox rahat formada gedib çıxır.

Kənd təsərrüfatının başqa bir sektoru isə pambıq, tütün və barama istehsalıdır. Bu sahələr dinamik olaraq inkişafa yönəlmişdir. Ehtiyacın ödənilməsində xammal, emal və məhsul istehsalında dövlət dəstəyini hər an gözləyir və dövlət də öz dəstəyini göstərir. Belə ki, bu sahələrin inkişaf etməsi üçün dövlətimiz tərəfindən proqramlar, bir neçə hüquqi-normativ aktlar işlənib hazırlanır.

İxrac potensialının gücləndirilməsində innovativ imkanlar nəzərə alınır. İntensiv üsul geniş formada tətbiq olunur. İstehsalçı, emalçı və istehlakçı

arasında inteqrasiyanın formalaşması önəmli qaydada, xüsusi aqroparkların yaradılması yönündə reallaşdırılır.

Xalq istehlakı mallarında tələb  $\frac{3}{4}$  qaydasında ödənilir. Xammal üzrə kənd təsərrüfatı istehsal olunan məhsulda 50%-dən çoxdur. Kənd təsərrüfatı yüngül, yeyinti sahələri üçün xammal verir. Sənaye mallarının önəm daşıyıcısı, istehlakçısıdır. Sənaye sürtkü yağları, maşın və avadanlıqlarla (traktor və s.) ilə təmin edir. Belə ki, sənaye kənd təsərrüfatından asılı olur desək yanılmırıq. Bərabər inkişafda kənd təsərrüfatı mal istehsalçısıdır. Sənaye istehsal edərkən inkişaf səviyyəsi artır.

Hər bir qeyri-neft sektoru sahəsi xalqın ehtiyac duyduğu nə varsa onu təmin etməyi öhdəlik kimi qəbul edir. Bu zaman bir sıra əlamətlər özünü göstərə bilir. Bunlardan biri qida və məşğulluqdur. Bu iki sahənin inkişafı önəmlidir.

Kənd təsərrüfatı istehsalın nəticəsinə görə hava şəraitindən asılı olur. Misal olaraq, payız və yaz dövrünün pik səviyyədə olması sonrakı dövrün stabilliyi ilə müşahidə olunur. İstehsal vaxtı və iş dövrü bir-birilə ayrı yöndədir (Abbasov V.H., 2012). İyul-avqust aylarında torpaq səpinə hazırlanır. Gələn il iyulunda isə məhsul yığılmış olur.

İstehsal olunan məhsullar sonra istehsalın vəsaiti kimi istifadə edilir. Buraya toxum, gübrələr aid edilir. Bu xammal adlanır. Texnoloji proseslər istehsalın inkişafına xidmət edir. Kapitalda zəif dövriyyə zəif də cəlbedicilik yaradır.

Kənd təsərrüfatında avadanlıqlar stasionar olur. Xammal və avadanlıqlar bir yerdə olur. Regionlar iqtisadi baxımdan məhsul istehsalı ilə inkişaf edir. Bitkiçilik və heyvandarlıq insanları yemlə təmin edir, lakin heyvandarlıq isə bitkiçiliyi gübrə ilə təmin edir. Bu qarşılıqlı əlaqə bitki yetişdirmənin zəruriliyini vurğulayır.

Bu sektorun məhsullarına olan tələb qeyri-elastikdir. Malın qiymətinin dəyişməsi buna aiddir. Təmiz rəqabətin əsasında dayanan istehsal prosesi

yüksək mal istehsalına zəmin yaradır. Aqrar iqtisadiyyatda təsərrüfat iqtisadi qanunlara əsaslanır.

Davamlı inkişafda məqsəd əsas prioritetlərə yol açır. Buna aiddir:

- kənd təsərrüfatında davamlı inkişaf;
- ərzaq təhlükəsizliyi;
- səmərəli proteksionizm siyasəti;
- infrastruktur;
- məşğulluq;
- dövlətin qayğısı;
- ətraf aləmin qorunması;
- təmiz qida siyasəti və s.

Təqdim olunan önəmli prioritetlərdən də göründüyü kimi, kənd təsərrüfatında davamlı inkişafın təmin edilməsi qlobal və ümummilli məqsədlərə nail olmağı nəzərdə tutur və ona görə də, bu işdə dövlətin rolu xüsusilə önəmlidir (İbrahimov İ.H., 2016).

Gələcək Dünya Qida Sammiti kənd təsərrüfatının əsas əhəmiyyətini yenidən nəzərdən keçirərək mühüm bir fürsətə xidmət edir və insan cəmiyyətinin qlobal və müstəqil təbiəti dünya ərzaq istehsalına və paylanmasına olan münasibət və yanaşmalarımızın yenidən düşünülməsini tələb edir.

Kənd təsərrüfatının bəslənmə və sağlamlığa yönəldilməsində digər mühüm töhfələr kənd əhalisinin gəlirini artırır. Kasıbların çoxu kənd yerlərində yerləşir və onların gəlirlərinin kənd təsərrüfat fəaliyyətindən əhəmiyyətli payı olur. Kəndin yoxsulluğunun köçürülməsi üçün kənd təsərrüfatının əhəmiyyətini nəzərə alaraq, əkinçilik artımı yoxsulluğun azaldılmasını və yoxsulluğun azaldılmasının vacib bir hissəsidir. Kənd təsərrüfatı fəaliyyətləri, sağlamlıq, infrastruktur və bəslənmə müdaxiləsi proqramlarını maliyyələşdirmək üçün hökumətin gəlirlərinin artması kimi iqtisadiyyatın ümumi təsirlərini də yarada bilər.

Böyük inkişafa baxmayaraq, inkişaf etməkdə olan dünyada bəslənmə və sağlamlıq vəziyyətinə dair ciddi narahatlıqlar qalır. Təxminən 805 milyon insan

hələ də ac qalır və bir çox insanlar da gizli aclıqdan, yəni bir sıra mənfi sağlamlıq və iqtisadi təsirlərlə əlaqəli əsas vitamin və mineralların çatışmazlığından əziyyət çəkirlər. Eyni zamanda dünyada 2,1 milyard insan (kişilərin 37% -i və qadınların 38% -i) kök və artıq çəkili olur və bu rəqəm (xüsusən inkişaf etməkdə olan dünyada) yüksəlir və bununla yanaşı, yoluxucu olmayan xəstəliklərin (məsələn, diabet, ürək xəstəliyi və bəzi xərçəng növləri).

Bitkilər və heyvanlar, əkinçiliyin əsas hissəsi yer üzündəki zamanımızın başlanğıcından bəri insan təcrübəsinin bir hissəsidir, ən qədim atalarımızın köçəri kimi yaşadıkları, ancaq onların əhalisi böyüdükcə, hər kəsin ərzaqla təmin edilməsi getdikcə daha da çətinləşdi və onların hərəkəti artan qrup tərəfindən yavaşladı, onlar həll etmədi və cəmiyyətlər formalaşdı. Əkinçilik bu erkən atalarımız tərəfindən özlərini təmin etmə vasitəsi olaraq yaradılıb, köçəri kimi kölgə sala bilmədi.

Kənd təsərrüfatı sənayesi hər hansı bir millətin inkişafında əsas bir yerdir, hər bir inkişaf etməkdə olan xalqın tarixi göstərir ki, mərkəzi sənayedir və demək olar ki, bütün inkişaf etmiş ölkələr bu gün də möhkəm bir kənd təsərrüfatı sənayesinin arxasında böyüyüb. İqtisadiyyatın çoxu kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı , satışı dünyada demək olar ki, çox iqtisadiyyatın mühüm bir hissəsidir; bu gün bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələr illik gəlirinin 50% -dən çoxu kənd təsərrüfatından asılıdır.

İnkişaf etmiş əkinçilik sektoru birbaşa çox sayda insanı işə salıb, kənd təsərrüfatı bu gün çox inkişaf etmiş, dolayısı ilə sənayeləri istehsal üçün lazım olan xammal ilə təchiz etməklə daha çox insana daha çox iş yaradır. Kənd təsərrüfatı bir çox tədqiqatçılar üçün materiallar və istiqamət göstərmişdir, eləcə də tədqiqatçılar kənd təsərrüfatı ilə bağlı mühüm məlumatları aşkar etmişlər ki, bu da kütləvi istehsal üçün əkinçilik texnologiyasının ixtirası, pestisidlər və zənginləşdirilmiş gübrələrin ixtirası və s. aiddir.

Bir çox ölkələr üçün əkinçilik inkişafın əsasını təşkil edir, bu gün də eynidir, inkişaf etmək istəyən hər bir millət bir-birinə bağlı və davamlı sənaye



zəncirini inkişaf etdirməlidir. Kənd təsərrüfatının hər hansı bir ölkənin ümumi artımında mühüm rol oynadığına şübhə yoxdur və bununla əlaqədar onun inkişafını təmin etmək lazımdır. Bu sahəyə xüsusi diqqət yetirilməlidir ki, fermerlər əkinçiliyin son texnologiyasından istifadə edərək məhsuldarlığı artırsın. Kənd təsərrüfatı daha yaxşı olarsa, millətin inkişafında daha yüksək olacaq.

Kənd təsərrüfatının ölkənin inkişafına təsiri mütləq yüksəkdir və buna görə də onu təkmilləşdirmək üçün səy göstərilməlidir. Fərqli sxemlər əkinçiliyin yaxşılaşdırılması üçün əkinçiliyin yeni yollarına yönəldilməsi ilə birlikdə inteqrasiya olunmalıdır. Kənd təsərrüfatı yalnız ölkənin əsas sektoru deyil, həm də güclü bir ölkədir.

Vətəndaşları üçün qida qaynağı olaraq xidmət edən Kənd təsərrüfatı ölkələrə eyni maddələrin alınmasını qarşısını almağa kömək edən qida məhsulları verir. Bu, problemi böyük dərəcədə azaldır və millətin inkişafında faydalıdır. Ölkənin ən çox qida məhsulları içərisində əkinçiliyin təşkil etməsi daha yaxşı olar.

Kənd təsərrüfatı torpaq becərilməsi, bitki yetişdirilməsi və heyvandarlıq becərilməsi sənəti və işidir. Dünya Bankının 2017-ci il hesabatına əsasən, dünya əhalisinin təxminən üçdə ikisi əsasən kənd təsərrüfatına yönəldilmiş sahələrdə cəmlənmişdir (Nəbiyev M.A., 2009). Buna görə yoxsulluğun aradan qaldırılması və əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi baxımından kənd təsərrüfatı fəaliyyətinə daha çox diqqət yetirilməlidir.

Əhalinin satınalma gücü gəlir əldə etməklə yaxşılaşdırılır, beləliklə sənaye məhsulları üçün bazar yaradır.

Kənd təsərrüfatı əkinçilik prosesində istifadə edilən maşınlar, avadanlıqlar və gübrələr kimi sənaye məhsulları üçün bir bazardır. Kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq fəaliyyətlərində tətbiq oluna biləcək yaxşı və təkmilləşdirilmiş metodlardan istifadə olunmalıdır, məsələn, Keniya Kənd Təsərrüfatı İnstitutu kimi nəqliyyat, tədqiqat proqramları kimi müxtəlif təsərrüfat fəaliyyətlərini təbliğ edir və yaradır.

## **2.2. Kənd təsərrüfatının inkişafında dövlətin iqtisadi siyasətinin rolunun qiymətləndirilməsi**

Ölkənin iqtisadi baxımdan təhlükəsiz olması milli təhlükəsizlik deməkdir. Bu işdə ərzaq təhlükəsizliyi önəmli yeri tutur. Qida təhlükəsizliyi qida mövcudluğu və onun əldə edilməsi kimi müəyyən edilir. Qida təhlükəsizliyi mərhələləri ərzaq təhlükəsiz vəziyyətlərdən tam miqyaslı qıtlığa qədər dəyişir. 1996-cı il Dünya Qida Sammiti qida təhlükəsizliyinin “bütün insanların hər zaman sağlam və aktiv həyatın qorunması üçün kifayət qədər, təhlükəsiz, qidalı yeməyə çıxışı olduqda” mövcudluğu kimi müəyyən etmişdir.

Qida təhlükəsizliyi quraqlıq, yük çatışmazlığı, yanacaq çətinliyi, iqtisadi qeyri-sabitlik və müharibələr daxil olmaqla, müxtəlif risk faktorları səbəbindən gələcək pozuntuya və ya kritik ərzaq təhlükəsizliyinə yol verməməyə bir möhkəmlik ehtiva edir. Bununla yanaşı, kənd təsərrüfatı istehsalın son nəticəsinin daha çox təbii - iqlim amillərinin təsirindən asılı olmaqla riskli təbiətə malik olması, istehsal dövrü ilə iş dövrünün üst-üstə düşməməsi, kənd təsərrüfatının bir sıra təbii amillərlə əlaqədar olaraq investisiya və kredit qoyuluşlarından kənar qalması və az cəlbedici olması, kənd təsərrüfatının rentabellik və gəlirlilik səviyyəsinin bir qayda olaraq iqtisadiyyatın orta göstəricisindən aşağı olması, kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri ilə sənaye məhsullarının qiymətləri arasında disparitetin mövcudluğu fəal dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi keçirən maddi istehsal sahəsi olmayıb, həmçinin iqtisadi fəal əhalinin çox böyük hissəsinin çalışdığı və məşğulluğa təminat verdiyi sahə olmasıdır.

Kənd təsərrüfatında ərzaq təhlükəsizliyinin komponentləri aşağıdakılardır:

- ❖ Qida sabitliyi: Zamanla qida əldə etmək qabiliyyətini bildirir.
- ❖ Qida çatışmazlığı: Qidalanma və yeməklərin ayrılması, eləcə də fərdlərin və ev təsərrüfatlarının üstünlüklərini əks etdirir.
- ❖ Qida mövcudluğu: İstehsal, bölüşdürmə və mübadilə yolu ilə ərzaq tədarükü ilə bağlıdır.

Qida təhlükəsizliyinin iki ümumi tərifi ABŞ Kənd Təsərrüfatı Nazirliyindən və BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatından irəli sürül - müşdür:

- Qida təhlükəsizliyi bütün insanların, hər zaman, aktiv və sağlam bir həyat və qida seçimləri üçün kifayət qədər, təhlükəsiz və qidalı yeməyə fiziki və iqtisadi çıxışı olduqda mövcuddur.
- Bir ailənin ərzaq təhlükəsizliyi bütün üzvlər tərəfindən hər zaman aktiv, sağlam həyat üçün kifayət qədər qidalanma imkanı deməkdir.

Bu gün ərzaq təhlükəsizliyinə təsir edən faktorlar aşağıdakılardır:

Qlobal su böhranı – su çöküntüləri və suvarma yayılması səbəbindən bir çox ölkədə (Şimali Çin, ABŞ və Hindistan daxil olmaqla) suyun baza ehtiyatları azalır (Abbasov İ.D., 2013).

İqlim dəyişikliyi – yüksələn qlobal temperatur məhsulun məhsuldarlığına, meşə ehtiyatlarına, su təchizatına və təbiətin balansını dəyişdirməyə başlamışdır.

Torpağın dağılması – güclü əkinçilik torpağın məhsuldarlığının tükənməsinin və əkinçilik məhsuldarlığının azaldılmasına gətirib çıxarır.

Qida təhlükəsizliyi yalnız yoxsulluq problemi deyil; bütün ərzaq sistemini əhatə edən və hər birimizə bir şəkildə təsir edən daha böyük bir məsələdir. Ev təsərrüfatlarının kifayət qədər qidalanma, ev təsərrüfatında necə paylanması və bu qida bütün ev təsərrüfatlarının üzvlərinin bəslənmə ehtiyaclarını ödəməsi olub-olmaması kimi məsələlər ərzaq təhlükəsizliyinin sağlamlıqla bağlı olduğunu göstərir.

Kənd təsərrüfatı siyasəti bir çox ölkələrdə kənd təsərrüfatı sektorunda çox vacib bir məsələdir. Çox vaxt müdaxilə bazarın içindədir və məqsədi iqtisadi şərtləri yaxşılaşdırmaq və ya sabitləşdirməkdir. Müdaxilə özü obyektiv deyil, lakin cəmiyyətin ümumi məqsədlərinə nail olmaq üçün bir vasitədir.

Müxtəlif alətlərin araşdırılmasından əvvəl, həmin alətlərin, o cümlədən dəstək və qiymət siyasətinin kənd təsərrüfatı siyasətini öyrənən əsas amillərə məruz qalmasını öyrənmək vacibdir. Kənd təsərrüfatı siyasətində məqsədlər və

alətlər arasında sıx bir əlaqə var. Cəmiyyət əsasən kənd təsərrüfatı siyasətinin inkişafı üçün təlimat və göstərişlərə bir sıra məqsədlər qoymuşdur.

İnkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatı siyasətində tapılan məqsədlərə bir sıra ümumi xüsusiyyətlər vardır. Ümumiyyətlə, inkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatı siyasəti yaxşılaşdırılma işlərini nəzərdə tutur:

- + kənd təsərrüfatında gəlir;
- + fermerlər arasında gəlirlərin paylanması;
- + kənd təsərrüfatı məhsuldarlığı;
- + emal və marketinq zəncirində səmərəlilik;
- + təchizat və qiymət sabitliyi;
- + kənd inkişafı və demoqrafik vəziyyət;
- + ətraf mühitin vəziyyəti;
- + ixrac, məşğulluq, istehsal, əlavə dəyər və s.

Verilən məqsədlərə nail olmaq üçün müxtəlif növ alətlərdən istifadə edilə bilər və bu çox mürəkkəb bir əlaqədir. Bəzi alətlər bir neçə fərqli məqsədlərə nail olmaq üçün istifadə oluna bilər.

Kənd təsərrüfatı siyasətində alətlər aşağıdakı müxtəlif qruplara bölünə bilər:

#### Qiymət dəstəyi

Yüksək bazar qiymətləri şəklində, məsələn, dünya bazarından daha çox dəstək. Subsidiya siyasəti inkişaf etməkdə davam edir. Həm ərzaq mallarının, həm də qiymətlərin əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsinə daha da gücləndirirlər. Eyni zamanda, ABŞ-ın geniş miqyaslı kənd təsərrüfatı daha konsolidə və gəlirli bir sektor halına gəldi. Nəticədə, subsidiya siyasəti artıq ciddi mübahisələr yaradır. Siyasət prosesində iştirak edən aydın fərqli iqtisadi maraqlara malik tərəflərin sayı çoxalır. Bir zamanlar hökumətin əmtəə bazarlarına müdaxiləsini formalaşdıran “ümid üçbucağı” mütəşəkkil ekoloji, enerji, istehlakçı, biznes və kənd təsərrüfatı maraqlarının “dəmir labirintinə” genişlənmişdir.

Siyasətin əsas məqsədi kənd təsərrüfatı sektorunda 24% -dən çox artım əldə etmək idi. Bununla yanaşı, siyasət davamlı olaraq 24% -dən çox artım əldə etməyə müvəffəq olmuşdur. Belə ki, bu göstərici 2018-ci ildə 35% olmuşdur. Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarında xarici ticarət kəsiri yerli kənd təsərrüfatı istehsalının rəqabətqabiliyyətliliyinin nəticəsidir və onun səbəbləri aşağıdakılardır:

- ✓ aşağı məhsuldarlıq;
- ✓ qeyri-standart keyfiyyət;
- ✓ məhsul mənşəyi;
- ✓ aşağı təşviq;
- ✓ liberal xarici ticarət rejimi.

Kənd təsərrüfatının inkişafında dövlətin iqtisadi siyasəti davamlı inkişafı təmin etmək üçündür. Araşdırmalar sübut edir ki, kənd təsərrüfatı məsələləri tənzimlənmə baxımından hüquqi-normativ aktlardan asılıdır. Davamlı inkişafın dövlət tənzimlənməsi dövlət xadimlərinin diqqətindədir.

Kənd təsərrüfatının inkişafında dövlətin iqtisadi siyasətinin rolu mühümdür. Onun qiymətləndirilməsi dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyinə əsaslanır. Dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilməsinə başlamazdan əvvəl kənd təsərrüfatının prioritet sahələri müəyyənləşdirilməli və tənzimləmə tədbirləri məhz həmin sahələrdə icra olunmalıdır.

Kənd təsərrüfatının davamlı inkişafının dövlət tənzimlənməsi dövlətin və əhəlinin sosial, ekoloji və iqtisadi məqsədlərinə aiddir:

- ❖ iqtisadi tənəzzülün aradan qaldırılması;
- ❖ iqtisadi artımın olması;
- ❖ məşğulluğun yüksək olması;
- ❖ ehtiyatlardan qənatlə istifadə;
- ❖ bazar mexanizminin formalaşdırılması;
- ❖ rəqabətə cavab verən məhsulun istehsalı;
- ❖ işgüzar fəallığın olması;
- ❖ yoxsulluğun aradan qaldırılması;

- ❖ sosial tərəqqinin olması;
- ❖ təbəqələşmənin yox edilməsi.

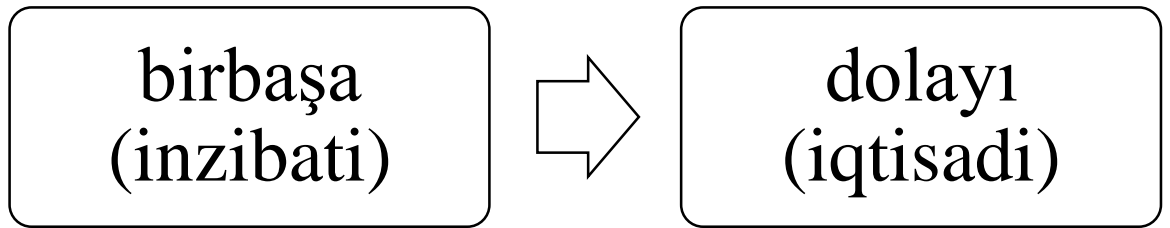
Ekoloji məqsədlərə aiddir:

- ətraf aləmin qorunması;
- ekoloji tarazlığın qorunması;
- keyfiyyətli qida ilə qidalanma.

Məqsədlərə çatmaq üçün dövlət müxtəlif tədbirləri reallaşdırır. Dövlət tənzimlənməsinin metodları vasitəsilə reallaşdırılır.

İqtisadi ədəbiyyatda kənd təsərrüfatının inkişafında dövlət siyasətinin rolunun qiymətləndirilməsi metodları həyata keçirilmə üsullarına görə aşağıdakı metodlara bölünür:

**Şəkil 4: Kənd təsərrüfatının inkişafında dövlət siyasətinin rolunun qiymətləndirilməsi metodlarının həyata keçirilmə üsulları**



**Mənbə:** Quliyev E., 2015: s.53

İqtisadiyyatın inkişaf etməsi nəticəsində bütün sahələrdə inkişaf baş vermişdir. Azad bazarda əsas atributlar mülkiyyət formalarını müəyyən edir. Kənd təsərrüfatının inkişafında dövlətin rolu müxtəlif sferalarda özünü göstərir. Kənd təsərrüfatında dövlətin siyasətinin birbaşa metodunda inzibati xüsusiyyət lisenziyalaşdırma nəzərdə tutur. Münasibətlərin tənzimlənməsində mülkiyyət və sahibkarlıq münasibətləri önəmli yer tutur. Tənzimlənmədə normativ-hüquqi aktlar geniş istifadə olunur.

Qəbul edilən hər bir yeni normativ-hüquqi akt və ona edilən əlavə və dəyişikliklər yeni iqtisadi münasibətləri formalaşdırır. Kənd təsərrüfatında mülkiyyət hüququ iqtisadi münasibətləri tənzimləyir. Dünyanın qabaqcıl ölkələrində kənd təsərrüfatının inkişafı nəzəriyyə və təcrübə ilə birlikdə aparılır. Obyektiv zərurət onun inkişaf amillərini yaradır.

Dövlət bir neçə funksiyalar icra edərək iqtisadi siyasəti təmin edir. Ətraf mühitin qorunması kənd təsərrüfatının inkişaf mexanizminə aid edilir. Rentabellik əsaslı vəsait qoyuluşunu tələb edir.

Bazar sistemində özünütənzimləmə imkanlarının məhdud olması funksiyaların icra edilməsinə şərait yaratmır. İnkişaf etməkdə olan ölkələr böhranlı vəziyyət yaşayır. Burada onun icra etdiyi funksiya və vəzifələr önəm daşıyır (Vəzirov N.C., 2009).

Kənd təsərrüfatının inkişafı üçün dövlətin iqtisadi siyasətinin funksiyaları aşağıda sadalanmışdır:

- bazar subyektlərinin yaranması;
- ərzaqa olan tələbatın ödənilməsi;
- yerli xammalın istehsal olunması;
- xarici investisiyaların aqrar sektoru inkişaf etdirməsi;
- maddi-texniki bazanın formalaşdırılması;
- istehsalın səmərəliliyinin təşkil olunması;
- rəqabətə cavab verən məhsulun istehsal olunması;
- ekoloji baxımdan keyfiyyətli məhsulun istehsal olunması;
- qiymətlərin stimullaşdırılması və s.

İnflyasiya, işsizlik, faiz dərəcələri, valyuta məsələləri kənd təsərrüfatına mənfi təsir göstərir. İxracın subsidiyalaşdırılması və kreditləşdirilməsi də minimum və maksimum qiymətləri müəyyən edir. Qiyməti tənzimləmək üçün dövlətin apardığı siyasət belədir:

a) qiymət səviyyəsinin qorunması (price support): Bu mexanizm kənd təsərrüfatı məhsullarına dövlət tərəfindən təyin edilən minimum qiymət səviyyəsinin qorunmasına əsaslanır;

b) ikili qiymət mexanizmi (dual price system): Burada planlaşdırma və azad bazar mexanizmi birgə fəaliyyət göstərir. İkili qiymət mexanizmində dövlət fermerlər qarşısında, fermerlər də dövlət qarşısında öhdəlik götürür. Öhdəliyə görə

dövlət fermerin istehsal etdiyi məhsuldan əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş miqdar və qiymətdə tədarük edir.

Təhlükəsiz ərzaq üçün davamlı bir şəkildə artan tələbatı qarşılamaq üçün səmərəli kənd təsərrüfatı siyasəti vacibdir. Ərzaq, yem, yanacaq və liflər üçün tələbatın artması əkinçilik üçün əhəmiyyətli imkanlar təqdim edərkən, hökumət siyasəti məhsuldarlığın artırılması, ətraf mühitin işlənməsini artırmaq və iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşma kimi problemləri həll etməli və təsərrüfat davamlılığını artırmalıdır.

Siyasətin qiymətləndirilməsi hökumətlərin kənd təsərrüfatı-ərzaq siyasətinin bu problemləri yaxşı həll etməsini təmin etmək üçün lazımi sübutlar təmin edir. Effektiv siyasətlər, əkin təsərrüfatının məhsuldarlığını, davamlılığını, möhkəmliyini artıran tədbirlərdən, ehtiyacı olan təsərrüfat ev təsərrüfatlarına gəlir dəstəyi təmin edən hədəf tədbirlərdən ibarətdir.

Ölkəmiz ötən 20 il ərzində kənd təsərrüfatı ticarətini və yerli dəstək siyasətlərini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmişlər. Bəzi ölkələrdə fermerlərə verilmiş dəstək istehsaldan daha çox ayrılmışdır – yəni bir çox fermerlər müəyyən bir əmtənin istehsalına görə ödəniş almırlar, bunun əvəzinə ətraf mühitin nəticələrini hədəfə almağa başladılar. Ancaq bəzi inkişaf etmiş ölkələrdə dəstək çox yüksək qalır və bu istehsalla bağlıdır, bəzi inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar isə istehsal qərarlarını təhrif edən siyasət müdaxilələrini əhəmiyyətli dərəcədə artırdılar. Hər iki halda da dəstək məhsul istehsalçılara, istehlakçılara və ümumi cəmiyyətə fayda gətirən ictimai xidmətlərə daha yaxşı yönəldilmiş ola bilərdi.

Kənd təsərrüfatının inkişafında dövlətin iqtisadi siyasəti sektorun tam potensialını inkişaf etdirməsinə və əsas ictimai siyasət məqsədlərinə çatmasına imkan verir. Sektor dəyişən iqlim kontekstində ərzaq, yanacaq, lif və eko-xidmətlər üçün gələcək tələblərin daha sürətlə davamlı olması ilə bağlı bir sıra çətinliklərlə üzləşir.

Son Kənd Təsərrüfatı Siyasəti Monitorinqi və Qiymətləndirmə hesabatı göstərir ki, tədqiq edilmiş 51 ölkə 2015-18-ci il dövründə əkinçilik sektorlarını



dəstəkləmək məqsədilə hər il təxminən 620 milyard ABŞ dolları (556 milyard EURO) təmin etmişdir. Bunun yarısı hal-hazırda təsərrüfat işi qərarlarını kəskin şəkildə pozan tədbirlər vasitəsilə təmin edilir.

Respublikamızda kənd təsərrüfatının inkişafında dövlətin iqtisadi siyasətinin əsasında məhsulların qiymət göstəriciləri durur. Fermer öncədən dövlət tərəfindən subsidiyalar alaraq məhsulu yetişdirir. Burada əlbəttə ki, onun əziyyəti nəzərə alınır. Xidmət qiyməti formalaşdıran mexanizmdir. Burada toxumun keyfiyyətli olması da əsasdır. İdxal və ixrac kvotaları, vergilər də qiyməti müəyyən edir. İnvestisiya suvarma, enerji təminatı, meliorasiya, qida standartı və xammal kimi məsələləri müəyyənləşdirir. Aqrar sektorun inkişafı dövlət sahibkarlığının inkişafına imkan verir.

### **2.3. Seçilmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatının inkişafının mövcud vəziyyətinin öyrənilməsi**

Kənd təsərrüfatının inkişafının mövcud vəziyyətinin öyrənilməsi üçün xüsusi olaraq ölkələr seçilmişdir. Seçilmiş ölkələr Rusiya, Türkiyə, İsveçrə, Gürcüstan və İtaliya götürülmüşdür.

Rusiya dövlətində kənd təsərrüfatının inkişafı aşağıdır. Xammalın hasilatı əsas yer tutsa da məhsul istehsalı o qədər güclü deyildir. Təsərrüfatın inkişaf mexanizmində məhsulun istehsal olunması önəmlidir.

Ölkədə ÜDM-nin 45%-i istehsala – sənaye, kənd təsərrüfatı və tikinti, 55% xidmət sektoruna – rabitə, turizm, nəqliyyata aiddir. Xammalın önəmli olduğu istehsalda sektorun inkişafı baş verir. 2018-ci il üzrə Rusiyada kənd təsərrüfatının inkişafından adambaşına düşən ÜDM-nin həcmi azalmışdır. İndiki dövrdə Rusiya Meksika, Braziliya və Argentina ölkələrindən geri qalır. Rusiyanın Avropaya inteqrasiya edə bilməsi mühümdür. Gürcüstana müdaxilə edə bilməsi nəticəsində qazın idxalında problemlər yaratmışdır. Kənd təsərrüfatı məhsullarından taxıl idxal edilə bilər. Təbii şərait kənd təsərrüfatının inkişafı

üçün o qədər də yaxşı deyildir. Torpaqlarından 15%-i yararlıdır və yalnız 9%-i əkilib becərilir. Heyvandarlıq isə bitkiçiliyə nəzərən yaxşı inkişaf etmişdir .

Taxıl istehsalı böyük yer tutur. Qarabaşaq, arpa, vələmir, çovdar, buğda və qarğıdalı becərilir. Yaz və payız taxıllarına bölünür. Payızlıq taxılın yetişdirilməsinə imkan verən taxıl isə qar örtüyünün yaxşı olması ilə əlaqədardır. Lakin məhsuldarlığı aşağıdır. Bir ildə 95 milyon tona qədər taxıl toplanır. Rayonlarında isə 2018-ci il üzrə 38 sentner taxıl əldə olunmuşdur. Ölkə öz tələbatını ödəyə bilmir. Texniki bitkilərdən ən geniş yayılanı şəkər çuğunduru, günəbaxan, soya, tənəki və s. 2018-ci ildə kartof 18 milyon ton, şəkər çuğunduru 45 milyon ton, günəbaxan 12 milyon ton istehsal olunmuşdur. Mərkəzi Qaratorpaq, Şimali Qafqaz və Altay ölkəni şəkər çuğunduru və şəkər ilə təmin edir (Abbasov V.H., 2012). Şimali Qafqaz və Volqaboyunda günəbaxan becərilir. Rusiyalı biznes sahibləri istixanalar yaradaraq kənd təsərrüfatının inkişafına dəstək verirlər. Ölkənin 65% -ni heyvandarlıq məhsulları təşkil edir. 2018-ci ildə iri buynuzlu heyvanlar 28 milyon, qoyun-keçi 30 milyon baş olmuşdur. Ən geniş yayılan heyvandarlıq sahəsi donuzçuluqdur. Mərkəzi Qaratorpaq, Şimali Qafqazın Rostov, Krasnodar və Stavropol ərazilərində inkişaf etmişdir. Şimali Qafqaz, Altay, Şərqi Sibirdə qoyunçuluq inkişaf etmişdir. Maralçılıq isə şimal rayonlarında yayılmışdır. Rusiyada xəz-dəri heyvandarlığı şimal və Sibir istiqamətlərində yerləşir.

Sənaye-aqrar ölkəsi olan Türkiyədə XX əsrin 80-ci illərindən etibarən gətirilmə xammal önəmli yer tutur. İES başlıca enerji mənbəyidir. Bu stansiya kömür ilə çalışır. Suriya ilə sərhəddə, Fərat çayının üzərində böyük hidroenerji kompleksi (SES) yaradılmışdır. İdxal olunan məhsullar neft və qazdır.

Kənd təsərrüfatı yaxşı inkişaf etmişdir. Əkinçilik heyvandarlığa nisbətən yaxşı inkişaf etmişdir. Yaxşı inkişaf edən zona Anadolu yaylasıdır. Burada üzüm, fındıq, pambıq, tütün və s. becərilir. Türkiyə pambıq istehsalına görə dünyada VI, buğdaya görə isə IX yerdədir. Bu göstərici 2018-ci ilə məxsusdur. Pambıq 5 milyon ton, buğda 30 milyon tondur. Tütünçülükdə “Samsun” və

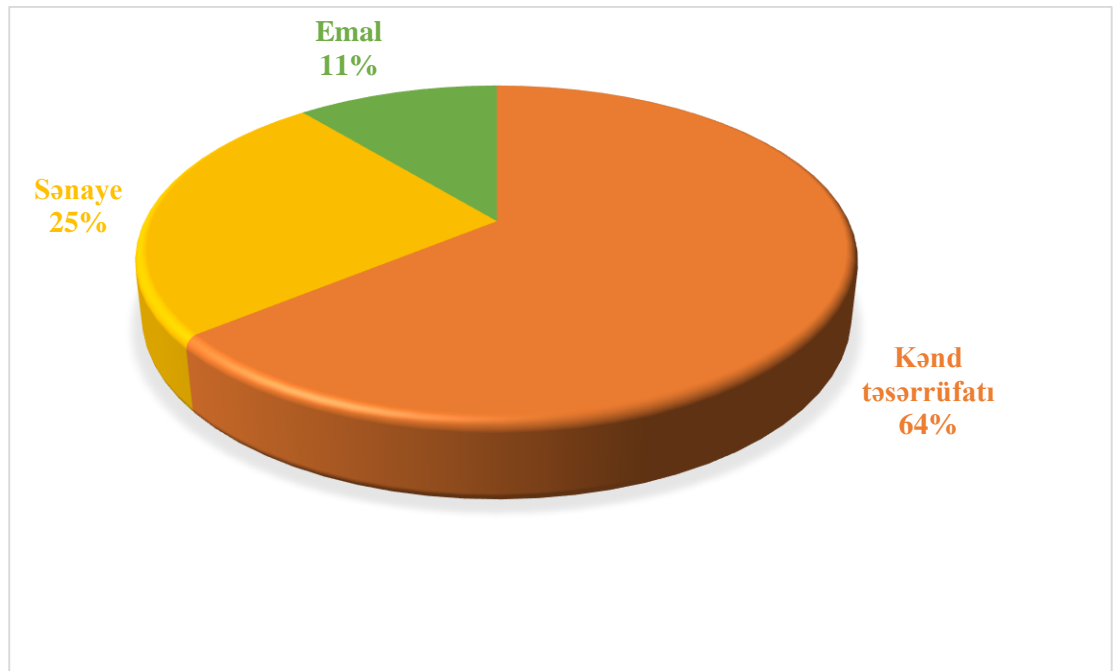
“Trabzon” brendləri əsas yer tutur. Heyvandarlıqda qoyunçuluq, quşçuluq və maldarlıq böyük inkişaf etmişdir. Yüklə daşımalar avtomobil və dəmir yolu ilə vasitəsilə reallaşır. Mühüm dəniz limanları İstanbul, İzmir, Samsun, İsgəndərundur.

İndiki dövrdə İsveçrə 26 kantondan ibarətdir. İsveçrə Konfederasiyası qanunu 1848-ci ildə qəbul edilmişdir. İsveçrə bundan sonra yaradılmışdır.

Dünyanın varlı ölkəsi hesab edilən İsveçrədə adambaşına düşən ÜDM 62 min 900 dollardır. İqtisadi inkişafına görə ilk onluğa daxil edilmişdir. Hazırda 0,8 faiz inflyasiya mövcuddur. Çay və göl üzərində olan SES-lər 58% enerji ehtiyacını qarşılıyır.

Ölkədə heç bir təbii sərvət yoxdur. Cüzi miqdarda dəmir filizi, kükürd, uran vardır. Kənd təsərrüfatı o dərəcədə önəmlidir ki, konstitusiyada maddə də vardır. Əhalinin 5%-i maldarlıqla məşğul olur.

**Şəkil 5: İsveçrənin kənd təsərrüfatı**



**Mənbə:** müəllif tərəfindən tərtib olunub

Pendir İsveçrənin vizit kartıdır desək yanlışdır. Pendir o qədər çox çeşiddə var ki, sanki muzeydir. Yerli mətbəxin əsas hissəsi pendirdir. Şokolad istehsalına görə öndədir.

Gürcüstanda kənd təsərrüfatı əsas iqtisadi sahədir. Ölkənin 18%-i kənd təsərrüfatı üçün yaxşı vəziyyətdədir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının çoxu bağlarda və fermalarda becərilir. Aqrar sahədəki işlər əl ilə görülür, texnika istifadə olunmur. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal payı azdır. Kəndlərdə ölkə əhalisinin 50 faizi məskunlaşmışdır. ÜDM üzrə istehsal 15% -dir. 2017-ci ildə məhsulların həcmi 2 milyard dollar olmuşdur. 2018-ci ildə isə bu göstərici 2,48 milyard lari olmuşdur. Bitkiçilik 1 milyard lari, heyvandarlıq məhsullarının həcmi isə 2 milyard lari, kənd təsərrüfatı xərcləri 68 milyon lari olmuşdur.

Müstəqil olandan kənd əhalisinin sayı daim artmışdır. 1990-cı illərdə 26-32%, 2015-2018-ci illərdə isə 55% olmuşdur (Janik J., 2010:s.23).

Gürcüstanda günəbaxan istehsalı 2016-cı ildə 2,5 min ton, 2017-ci ildə 1,5 min ton, 2018-ci ildə 0,1 min ton olmuşdur. Kartof istehsalı 2016-cı ildə 520 min ton, 2017-ci ildə 450 min ton, 2018-ci ildə 198 min ton olmuşdur.

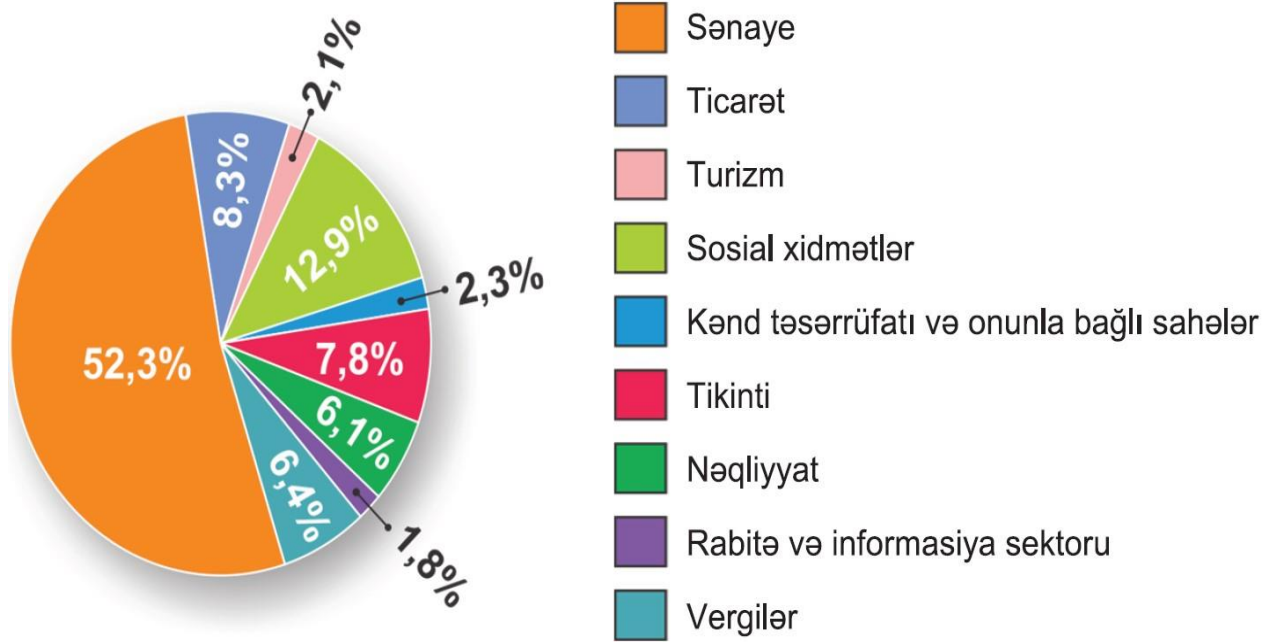
2016-cı ildə Gürcüstanda yemişin istehsalı 130 min ton, 2017-ci ildə 130 min ton, 2018-ci ildə 58 min ton olmuşdur. Çay istehsalı 2016-cı ildə 26 min ton, 2017-ci ildə 27 min ton, 2018-ci ildə 6 min ton olmuşdur. Üzüm istehsalı 2016-cı ildə 92 min ton, 2017-ci ildə 250 min ton, 2018-ci ildə 180 min ton olmuşdur. Meyvə istehsalı 2016-cı ildə 177 min ton, 2017-ci ildə 300 min ton, 2018-ci ildə 160 min ton olmuşdur. Sitrus meyvələrinin istehsalı 2016-cı ildə 38 min ton, 2017-ci ildə 60 min ton, 2018-ci ildə 65 min ton təşkil etmişdir.

İtaliya iqtisadiyyatı inkişaf baxımından aparıcı yerə malikdir. Böyük yeddiliyi məhz bu iqtisadiyyat təşkil edir. ÜDM İtaliyada 40000 dollardır. ABŞ, Almaniya və başqa ölkələrdə həyatın səviyyəsi yüksəkdir (Abbasov D.İ., 2010).

ÜDM-nin sənayedə payı 30,5 faizdir. Kənd təsərrüfatı isə 3% təşkil edir. İtaliya iqtisadiyyatı ümumi inkişafın zəif göstəriciləridir. İtalyan sənayesində

geyim, tekstil, ayaqqabı, mebel, kimya sənayesi, metallurjiya növlərində vəziyyət kəskinləşirdi.

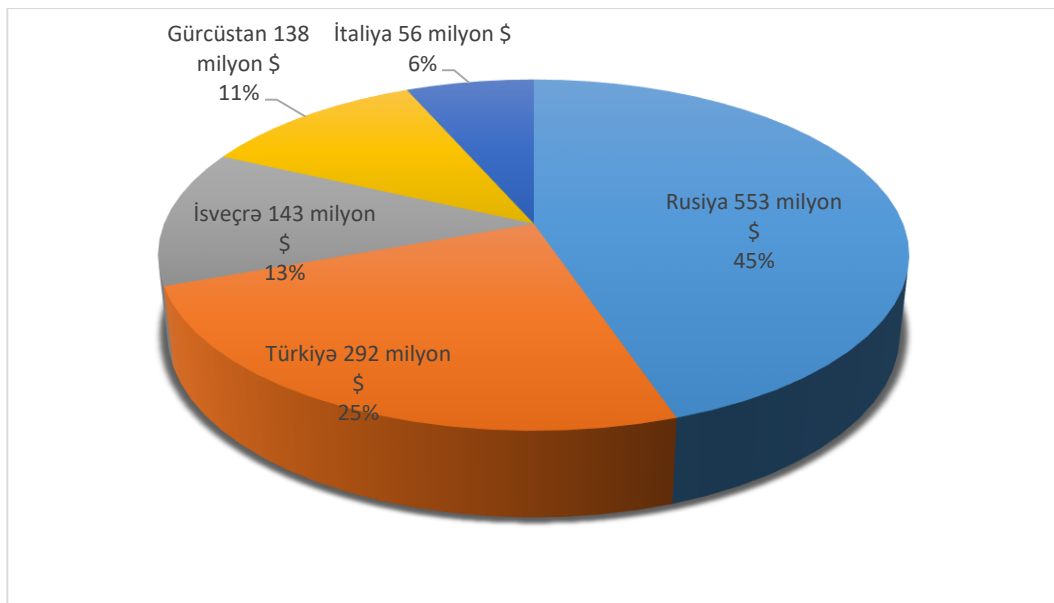
**Şəkil 6: İtaliyanın kənd təsərrüfatı**



**Mənbə:** Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi, <http://www.economy.gov.az>

Axır dövrlərdə daxili tələbatın xüsusi halda əhalinin istehlak tələbatının artım tempinə əsaslanması getdikcə fiziki fəaliyyətin olmasına təhrək edirdi. İnvestisiyanın artımı da buna təsir edirdi. Regionların iqtisadi və sosial inkişafında sosial və yenidən qurma ilə bağlı bir sıra texnoloji məsələlər ön plana çəkilir.

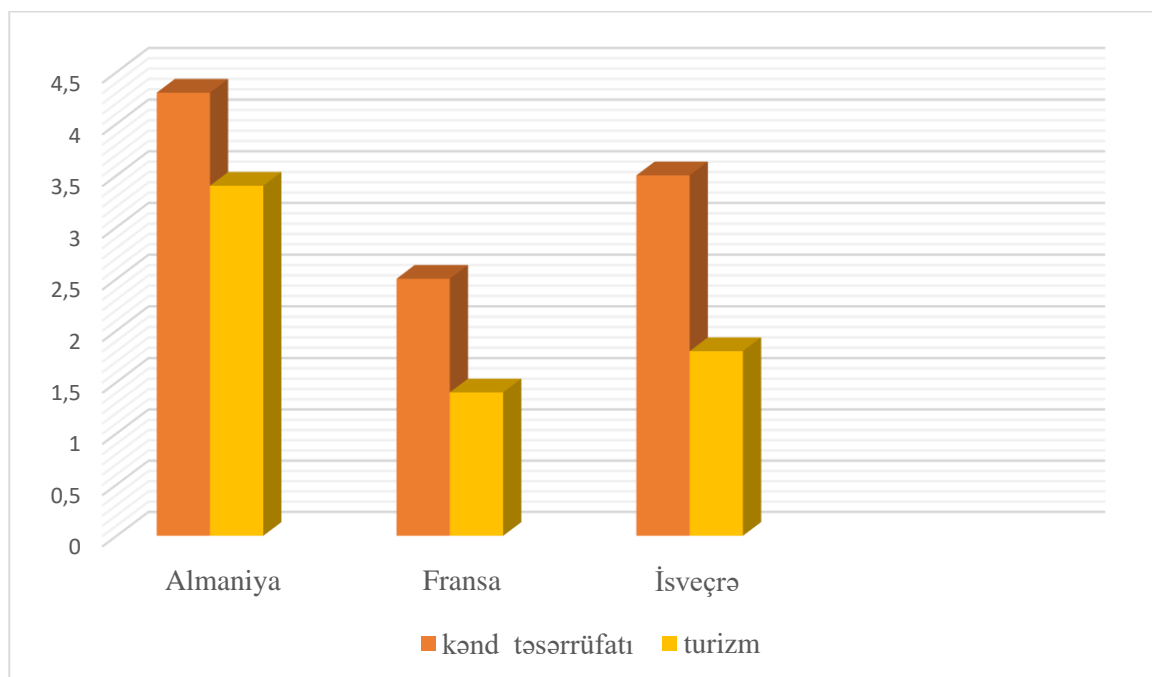
**Şəkil 7 : Qeyri-neft sektoru üzrə ixrac ölkələri (2018-ci il)**



**Mənbə:** Dövlət Gömrük Komitəsi, <https://customs.gov.az>

İtaliyanın iqtisadi baxımdan vəziyyəti avronun nəticələri yox edilmişdir. Taxılın istehsal üsulları müxtəlifdir (Quliyev E., 2015:s.60). Adambaşına taxıl istehsalının həcmi Almaniya, Fransa, İsveçrə kimi ölkələrdə 2 dəfə yüksəkdir. Kənd təsərrüfatı sürətlə intensivləşir. Müasir dövrdə 40 il boyunca əkin sahələri 11% artmışdır.

**Qrafik 2: Avropa ölkələrinin kənd təsərrüfatının göstəriciləri**



**Mənbə:** müəllif tərəfindən tərtib olunub

Kənd təsərrüfatı məhsulları ixrac olunan zaman 2018-ci ildə 190,2 milyon ABŞ dolları olmuşdur. Bu il ərzində artım 40% olmuşdur.

**Cədvəl 1: Kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı**

Məhsulun adı	2018-ci il iyun-dekabr	Miqdarı (ton)	Məbləği (min ABŞ dolları)
Tərəvəz	13,999890	12	123,98000
Meyvə	9,8765034	34	34,2222
Pambıq	12,14334563	30	22,3333
Tütün xammalı	8,3445555	28	33,201011
Gön-dəri xammalı	6,44556688	27	3,2222291

**Mənbə:** Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsi, <http://www.customs.gov.az>

Cədvəldən aydın olur ki, meyvə-tərəvəz ixracı üzrə artım vardır. Bununla yanaşı olaraq, bu sahənin ixracında payı artır. 2018-ci ildə 5,2% olmuşdur. 2017-ci ildə bu göstərici 3,2% olmuşdur. Buradan bir daha aydın olur ki, kənd təsərrüfatı ölkəyə valyuta gəlməsini təmin edir.

### **III Fəsil. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA KƏND TƏSƏRRÜFATININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ PROBLEMLƏRİNİN HƏLLİ MƏQSƏDİLƏ HƏYATA KEÇİRİLƏN DÖVLƏT SİYASƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ**

#### **3.1. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatının inkişaf problemləri və perspektivləri**

Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatının inkişaf problemləri və perspektivləri geniş tədqiqat tələb edir. Buraya kəndlinin məhsulunu sərbəst olaraq bazara çıxarmasındakı perspektiv və problemlər aydınlaşdırılır. Anti-inhisar tədbirlər ölkədəki xarici amilləri təsirli hala salır. Böhranın yaranmasının qarşısının alınması səbəbin olmadığını sübut edir.

Tədqiqatçı və alimlərin fikrinə görə, respublikamızda aqrar sektor ölkənin inkişafına təkan verir. Burada dövlətin qayğısı önəmlidir. Bazarda kənd təsərrüfatına güzəştli kreditlər verilir. Yüngül və yeyinti sənayeyə lazım olan avadanlıqlar və texnika inkişafa nail olmağa yardım edir.

Ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün gömrük rüsumları tənzimlənməlidir. Kənd təsərrüfatında ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması maddi baxımdan böyük vəsait tələb edir (Ataşov B.X., 2017).

Dünya Bankının açıqlamalarına nəzər yetirsək görərik ki, məhsulların çeşidləri müxtəlifdir. Bankın ölkəmizin təsərrüfatının inkişafı üçün dəstəyi önəmli yer tutur. Prioritet sahənin inkişafı özündə bir sıra icra olunması lazım olan proqramları və sərəncamları birləşdirir. Sektorda rəqabətin idarə olunmasını təmin etmək üçün bir sıra məsələlərə diqqət edilir.

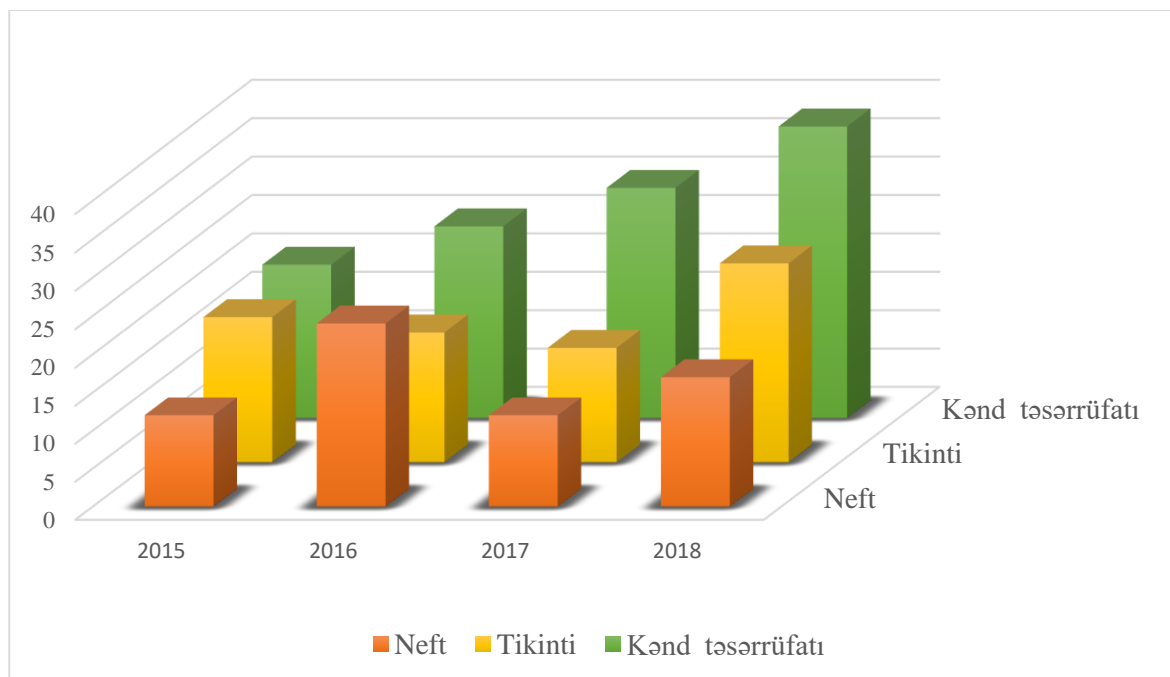
Ölkə başçısı toxumçuluq və heyvandarlıq sahələrinin inkişafına xüsusi qayğı göstərir. Gündən-günə ərzaq məhsullarına olan tələbat idxal və ixrac proseslərini də inkişaf etdirir. Quşçuluq məhsulları asılılıq baxımından minimuma endirilmişdir. Prezident kəndin modern texnika ilə təminatına xüsusi diqqət göstərir. Dövlətin siyasəti vəsait hesabına baş verir. Kənd təsərrüfatının inkişafı üçün traktor da ölkəmizdə istehsal olunur.

Ölkə başçısının taxıl istehsalını artırmaq məqsədilə fermerlərə verdiyi subsidiyalar da kənd təsərrüfatı sektorunu inkişaf etdirir (Peter H., 2015).

Ölkəmizdə sektorun inkişafına daim diqqət və qayğı göstərilir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri istehsalçıların göstərdikləri xidmətə görə dəyişir. Ölkəmizdə 2018-ci ildə 3 milyondan çox qarğıdalı və dənli bitkilər 988,2 hektar ərazidən toplanmışdır. Pambıq 38 min ton, günəbaxan 17 min ton, şəkər çuğunduru 260 min ton, kartof 957 min ton, tərəvəz 1 milyon 190 min ton, bostan bitkiləri 510 min ton, meyvə 810 min ton, çay 129 min ton, tütün 4000 ton və üzüm 130 min ton istehsal edilmişdir. Texniki tədbirlər və gübrələnmə pambıq, günəbaxan istehsalını daha da artırmışdır. Bu artım 2018-ci ildə 2017-ci ilə nisbətən 57% təşkil edir. Adambaşına görə istehlak il üzrə kartof 2 dəfə çox, tərəvəz və meyvə 1,9 dəfə artıq olmuşdur. Keçən zaman dilimində kartof 67 min ton, meyvə 190 min ton, tərəvəz isə 60 min ton ixrac olunmuşdur.

Un və un məmulatlarına ola ehtiyacın tam formada ödənilməsi üçün 2018-ci ildə 2 milyon buğda, 9,1 min ton buğda unu idxal olunmuşdur. Ərzaq məhsullarının istehsalı payızlıq taxılın inkişafına şərait yaratmışdır.

**Qrafik 3: Kənd təsərrüfatının məşgullükdə yeri**



**Mənbə:** Dövlət Statistika Komitəsi, <https://www.stat.gov.az/>



Bu gün ölkəmizin başlıca məqsədi iqtisadiyyatın neftdən asılılığının qarşısını almaqdır. İqtisadi inkişafda kəndlərdə genişlənmə reallaşdırılır. Neft və tikinti sahəsindən sonra kənd təsərrüfatında məşğulluq yüksək səviyyədədir. 2018-ci ildə bölgülər yuxarıdakı qrafikdə verilmişdir.

Aqrar sahədə olan islahatlar uğurlu şəkildə XX əsrdən başlayaraq icra edilmişdir. Ölkə iqtisadiyyatı, torpaq və başqa amillər ilə bağlı olan islahatlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı nəzərdə tutulur.

Effektiv əkinçilik və fermerlik siyasəti açıq bazarları təşviq edir, fermerlərə təklif və tələbat əsasında qərarlar qəbul etməyə imkan verir və qidalanma ehtiyacı olanlara çatmaq üçün sərhdərlər arasında sərbəst ticarət etməyə imkan verir. Ticarətə maneə olan və bazarları təhrif edən siyasətlər yalnız ərzaq axını, fermerlərin və istehlakçıların təhlükəyə məruz qalmamasına xidmət edir. Dəyişən dünya əhalisinin və sonlu təbii ehtiyatların yaratdığı problemlərin həlli üçün fermerlərin yaşayışını qoruyarkən davamlılığı və ərzaq təhlükəsizliyini inkişaf etdirən siyasətlər də vacibdir.

Hökumətin siyasəti kənd təsərrüfatının inkişafını təşviq etmək və daha sürətlə davamlı və məhsuldar kənd təsərrüfatına imkan verən innovasiyaların tətbiqi üçün tənzimləyici bir çərçivə yaratmaq üçün vacibdir. Ən yaxşı sənaye ölkələrində rəqabət bazarları hökumətin müdaxiləsindən nadir hallarda sərbəstdirlər. Hökumətlər yalnız vergilər və qrant subsidiyalarını tətbiq etmirlər, həm də bazarın müxtəlif yollarla tənzimlənməsini həyata keçirirlər. Hökumətlər, məcmu iqtisadi rifahı maksimum dərəcədə artırmaq üçün rəqabət bazarında balans qiymətinə və miqdarına nəzarət edirlər.

Ölkəmiz indiki dövrdə Avropada kənd təsərrüfatı bazarının ümumi Kənd Təsərrüfatı Siyasəti (CAP) adlanan hökumət müdaxiləsi proqramından çox təsirlənmişdir. Bu, müxtəlif kənd təsərrüfatı bazarları üçün bazarda hökumətin müdaxiləsinin müvəffəqiyyət göstərməsinə nümunə ola bilər. Yüksək minimum qiymət nəzarəti və birdəfəlik subsidiyalar kimi müxtəlif müdaxilələr formalarında, Avropadakı bir sıra fermerlər kənd təsərrüfatı məhsulları və gəlirləri ilə təmin

edilmişdir. Kənd Təsərrüfatı dünyanın böyük ərazilərini əhatə edir və iqtisadiyyatın aktivləşdirilməsi kimi sağlamlıq balansının və kəndlərin canlanmasının müəyyənləşdirilməsində əsas rol oynayır.

Avropa dünyanın ən böyük idxalatçısı və kənd təsərrüfatı məhsullarının əsas ixracatçısıdır. Bu böyük əkinçilik cəmiyyətini qorumaq üçün altı Avropa ölkəsi, Belçika, Fransa, Almaniya, İtaliya, Hollandiya və Lüksemburq daxil olmaqla, Avropa İqtisadi Birliyi (ECC) Ümumi Kənd Siyasəti aparmağı irəli sürmüşdür. Bu gün respublikamızda da bu ölkələrin proqramlarına əsaslanan proqramlar qəbul edilir. Ötən illərdə kənd təsərrüfatı siyasətinin rolları fermerlərin təkcə daha yaxşı kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal etməsinə təkan vermək üçün deyil, həm də kənd yerlərini daha yaxşı yaşamaq, ziyarət etmək və işləmək üçün daha yaxşı yerə çevirmək üçün dəyişdirildi. Kənd təsərrüfatı proqramı olan kənd təsərrüfatı siyasəti, bütün Avropada kənd təsərrüfatının genişləndirilməsini təşviq edir və onları kənd təsərrüfatı bazarında ən böyük treyder halına gətirib çıxarır.

Kənd təsərrüfatı sosial sahədir. O, fundamental dəyişiklikləri həmişə qəbul edir. Ölkənin özəlləşdirmə siyasətində təsərrüfat subyektləri ictimai mülkiyyət forması və istehsal obyektlərinin əsasında kənd təsərrüfatı məsələləri durur. Kənd təsərrüfatı istehsalçılarının sayı 1.309,5 min nəfərdir. Bunun 99%-i özəl və 1%-i isə dövlət təsərrüfatından ibarətdir. Ailə təsərrüfatı içərisində əsas yeri əkinçilik tutur. 2018-ci ildə ölkəmizdə kənd təsərrüfatının balıqçılıq sahəsində 1,2% artım müşahidə olunmuşdur. 2018-ci ildə kartof sahələrindən yığılan məhsulda 8% artım müşahidə olunmuşdur. Ovçuluq sahəsində investisiyalar 2017-ci ildə 45% təşkil etmiş, 2018-ci ildə isə 47% olmuşdur.

Üzvi və mineral gübrələrin olması ilə bağlı respublikamızın kənd təsərrüfatında problemlər də özünü göstərir. Bu gübrələrə vəsait ayrılması ilə bağlı problemlər yaradır. Bu məqsədlə büdcədən 2018-ci ildə 85 milyon manat vəsait ayrılıb.

Bitkiçilik sahəsində məhsuldarlığın artırılması üçün texnologiyanın inkişaf nailiyyətlərindən yararlanılır. Meliorasiya, gəmiricilərin məhv edilməsi, əlaq otlarının təmizlənməsi kimi problemlər bitkiçiliyin inkişafına mənfi təsir göstərir.

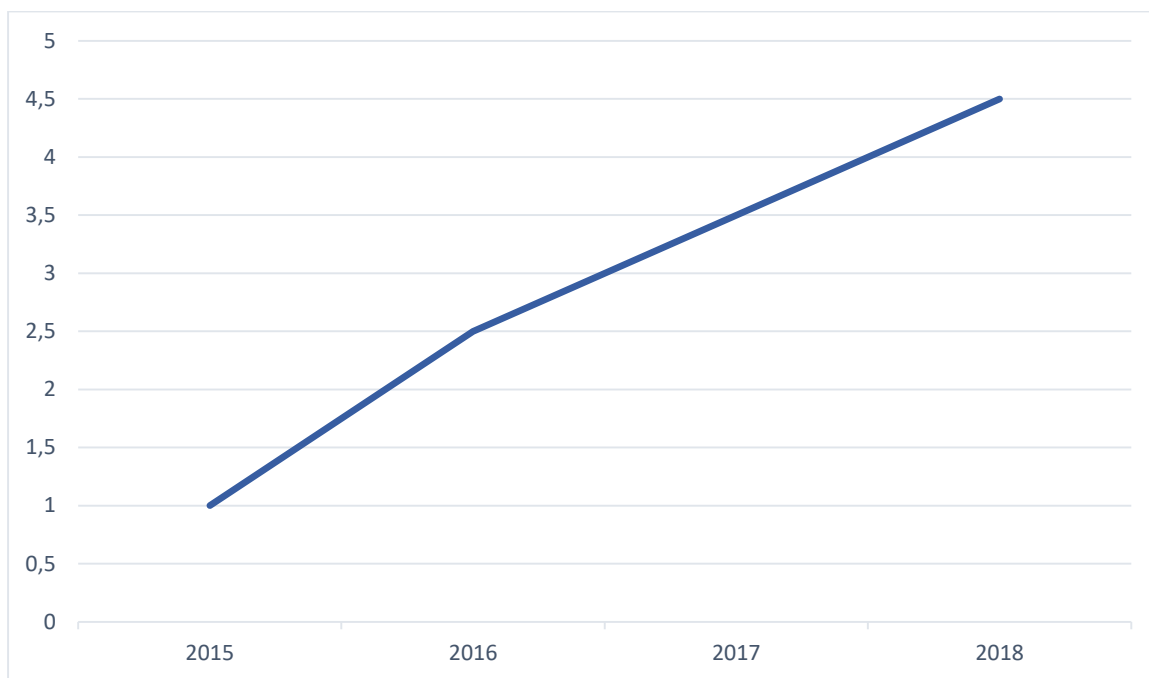
Kənd təsərrüfatının sosial, siyasi və iqtisadi problemləri ölkəmizdə özünü qabarıq formada göstərir. Belə ki, fermerlərə subsidiyaların verilməsindəki problemlər də dünya enerji bazarındakı problemləri doğurur. Kənd təsərrüfatının əməkətutumlu sahələrinin inkişaf etməməsi onun nüfuzunu dünya miqyasında zəiflədir.

Öncədən qeyd etməliyəm ki, respublikamızda kənd təsərrüfatının inkişafında özünü göstərən perspektivlərə ÜDM-də olan payını qeyd etmək olar. 2016-cı ildə 7,1%, 2017-ci ildə 7,5%, 2018-ci ildə isə 8% olmuşdur. Müstəqillik dövründə bu göstərici 13% aşağı olmuşdur.

Kənd təsərrüfatında 1992-1995-ci illər o qədər də yaxşı illər hesab olunmur. Lakin 1996-cı ildən etibarən inkişaf baş vermişdir. İndi respublikamız heyvandarlığın inkişafını intensiv formada təmin edir. Lakin son zamanlar quşçuluq sahəsində bir sıra problemlər ilə qarşılaşırıq. Burada əsas məsələ heyvan yeminin təmin edilə bilməməsidir. Yemə tələbatın artması dünya ölkələri arasında Azərbaycanda daha çoxdur. Bunun həlli yolu kimi idxala baş vurulur.

ÜDM-nin getdikcə azalması kənd təsərrüfatında geridə qalmaya səbəb olur. Heyvandarlıq və bitkiçilik sahələrinin inkişafında ÜDM-nin payının azalması da kənd təsərrüfatının inkişaf tempini azalda bilər. Aqrar islahatların aparılması məhz buna görə zəruridir. İdxal yerli istehsalı əvəzlədiyindən tam inkişaf baş verə bilmir. Bu problemin həlli üçün ən çox uğur qazandıran sahə kartofçuluğun inkişafına diqqət edilir. Kartof istehsalı 2018-ci ildə daha çox olmuşdur. Belə ki, 957 min ton olmuşdur. Aşağıdakı qrafikdə illər üzrə kartof istehsalının dinamikası göstərilmişdir.

**Qrafik 4: Kartof istehsalının dinamikası (illər üzrə) (min ton)**

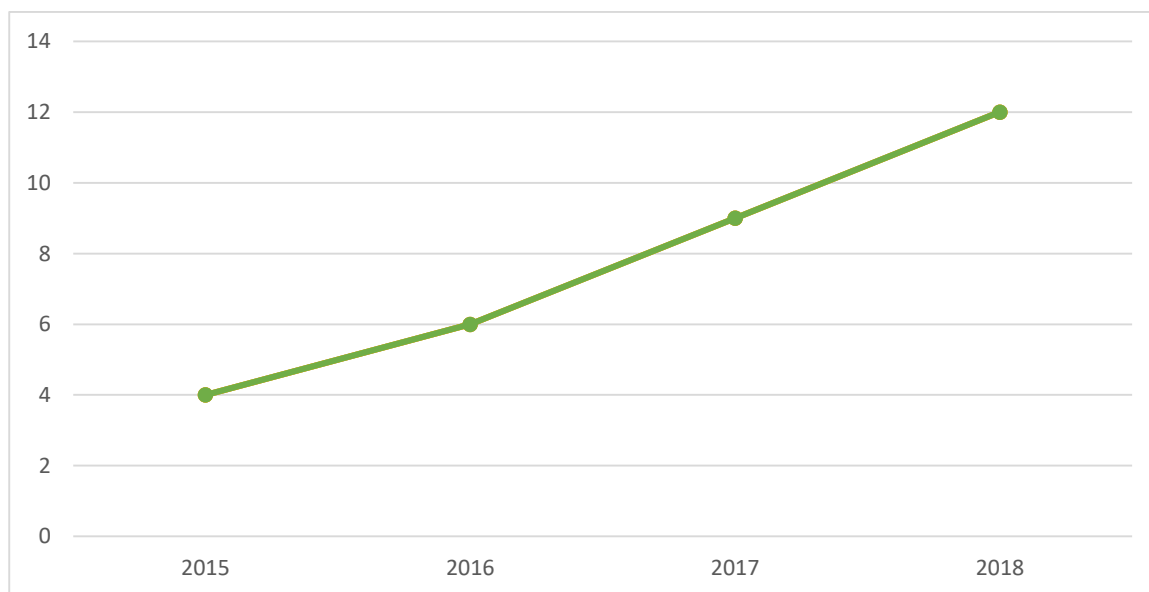


**Mənbə:** Dövlət Statistika Komitəsi, <https://www.stat.gov.az/>

Qrafikdən görüldüyü kimi ən çox kartof istehsalı 2018-ci ildə 957 min ton qeydə alınmışdır. 2017-ci ildə kartof istehsalı 855 min ton, 2016-cı ildə 775 min ton, 2015-ci ildə isə 600 min ton olmuşdur.

Respublikamızda bostan bitkilərinin istehsalı 2015-ci ildə 355 min ton, 2016-cı ildə 370 min ton, 2017-ci ildə isə 380 min ton, 2018-ci ildə 484 min ton olmuşdur.

**Qrafik 5: Bostan bitkilərinin istehsal dinamikası**



**Mənbə:** Dövlət Statistika Komitəsi, <https://www.stat.gov.az/>

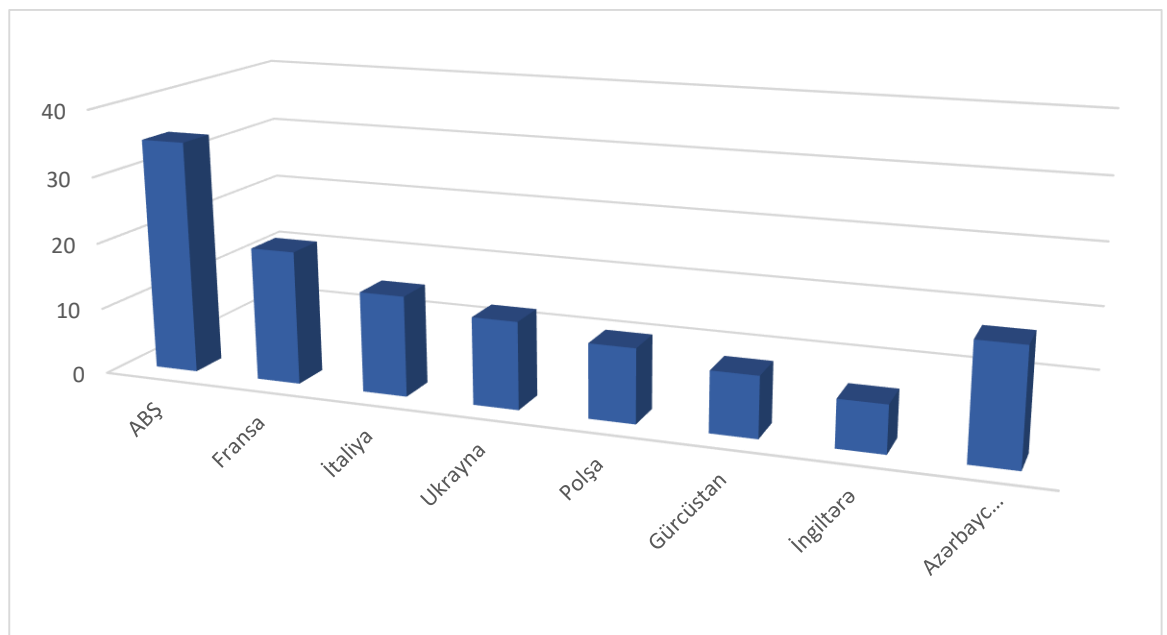
Yuxarıdakı qrafikdən aydın olur ki, 2018-ci ildə bostan bitkiləri 850 min ton, 2017-ci ildə 800 min ton, 2016-cı ildə 755 min ton, 2015-ci ildə isə 650 min ton olmuşdur.

Bioloji müxtəliflik və əkinçilik güclü şəkildə bir-birinə bağlıdır. Bioloji müxtəliflik kənd təsərrüfatının əsasını təşkil edir. Kənd təsərrüfatının əvvəlcədən təxminən 10 min il əvvəl inkişaf etdiyi ildən kənd təsərrüfatı sistemlərinin inkişafına imkan yaradıb. Biomüxtəliflik hər növ bitki növlərinin və ev heyvanlarının və onların içərisində müxtəlifliyin mənşəyidir. Həm də əkinçilik və insan rifahının qorunması üçün vacib olan ekosistem xidmətlərinin təməlidir. Bu günkü bitki və heyvandarlıq bioloji müxtəliflik, insanlara müdaxilələrin minlərlə illik nəticəsidir.

Bioloji müxtəliflik və əkinçilik qətiyyətlə bir-birinə bağlıdır, çünki bioloji müxtəliflik kənd təsərrüfatı üçün vacibdir, əkinçilik də bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsinə kömək edə bilər. Həqiqətən, davamlı əkinçilik həm də bioloji müxtəliflik ilə inkişaf edir.

Fındığın, xurmanın, tərəvəz və meyvələrin istehsalı getdikcə artır. Bunlar sayəsində kənd təsərrüfatının inkişaf dinamikası artır. Dünyada fındıqçılığın inkişaf dinamikasını Azərbaycan ilə aşağıdakı qrafikdə müqayisə edək:

**Qrafik 6: Dünyada fındıqçılığın dinamikası (2018-ci il üzrə)**



Mənbə: <http://www.iqtisadiislahat.org>

Göründüyü kimi, Azərbaycanda fındığın məhsuldarlığı zəif deyildir. Lakin ABŞ-dan geri qalır. Dünya üzrə fındığın məhsuldarlığı orta hesab olunur. Ölkədə bu sahənin dinamik inkişafı üçün dünya təcrübəsi mənimsənilir və tətbiq edilir.

Kənd təsərrüfatı bioloji müxtəliflik də torpağın və suyun mühafizəsi, torpağın məhsuldarlığı və biyotanın saxlanması və tozlanma kimi ekosistem xidmətlərini yerinə yetirir, bunların hamısı insanın yaşaması üçün vacibdir.

Kənd təsərrüfatı bioloji müxtəlifliyin əhəmiyyəti sosial-mədəni, iqtisadi və ekoloji elementləri əhatə edir. Bütün ev bitkiləri və heyvanları davamlı dəyişkən şərtlərdə məhsuldarlığı saxlamaq və artırmaq üçün yeni çağırışlara daim cavab verən bioloji müxtəlifliyin insan idarəçiliyindən irəli gəlir.

### **3.2. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatının inkişafına dövlət dəstəyinin rolu və bu sahədə aparılan islahatların əsas xüsusiyyətləri**

Ölkə başçısı kənd təsərrüfatının inkişafı dövlətin həmişə diqqət mərkəzində olduğunu dəfələrlə qeyd edib. Kənd təsərrüfatı sahəsində aparılan islahatlar nazirlik tərəfindən də izlənilir. Uzunömürlü, dayanıqlı və dinamik inkişafın təmin edilməsi üçün dövlət öz dəstəyini daim göstərir.

Prezidentimiz 2008-ci ilin 9 oktyabr tarixində kənd təsərrüfatı işçiləri gününün qeyd olunması ilə bağlı sərəncam imzalamışdır. Hər il noyabr ayının 1-i ölkəmizdə bu gün xüsusi formada qeyd edilir.

Kənd Təsərrüfatı davamlı inkişafın gələcəyi üçün vacibdir. Qlobal miqyasda bütün sektor 2050-ci ilə 9 milyard insan üçün təxminən 70% daha çox qida istehsal etməyə meydan oxuyur. Bu artımın əksər hissəsi torpaq və su məhsuldarlığından, eləcə də əkin və sulanan ərazilərin genişləndirilməsinə ehtiyac duyulacaq. Halbuki, hazırda kənd təsərrüfatı qlobal şirin suyun 70% -ni çəkir. Hazırkı əkinçilik təcrübələrinin bəzilərinin suyun keyfiyyətinə mənfi təsirləri var və onlar torpağın təmizlənməsi və bölünməsi yolu ilə bioloji müxtəlifliyə təsir göstərirlər.

Bütün kənd yerlərinin genişləndirilməsi işi inkişaf prosesində baş verir və təcrid olunmuş bir fəaliyyət kimi qəbul edilə bilməz. Uzunlaşdırılması proqramları və layihələri və məsləhət agentləri kənd ictimaiyyətinin inkişafının bir hissəsidir.

Tədqiqatın inkişafı tək bir fenomenə və ya fəaliyyətə aid deyil və ümumi sosial dəyişiklik prosesini nəzərdə tutmur. İnkişaf sosial dəyişikliyin bütün prosesinə təsir göstərmək üçün bəzi fəaliyyət növü və ya müdaxilə ilə daha sıx bağlıdır. Bu, əvvəlki vəziyyətdəki bir dəyişiklik və ya bir hərəkəti təklif edən dinamik bir konsepsiyadır. Bütün cəmiyyətlər dəyişir və kəndlərin genişləndirilməsi dəyişikliyin təbiəti və sürətinə təsir etmək üçün cəmiyyətin müəyyən aspektlərini inkişaf etdirməyə çalışır. Son bir neçə onillikdə müxtəlif millətlər öyrənilmiş və onların inkişaf səviyyəsi müəyyən edilmişdir. Başqa sözlə, bəzi ölkələrin başqalarından daha çox inkişaf etmiş və ya dəyişmiş olduğu ehtimal edilir və həqiqətən bu millətlər digər inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün nümunə kimi istifadə olunur.

Bu inkişaf prosesi müxtəlif formalara və müxtəlif məqsədlərə malik ola bilər. Aşağıdakı bəyanatlar bunu göstərir:

- İnkişaf, müasir istehsal üsulları və təkmilləşdirilmiş ictimai təşəbbüslər vasitəsi ilə baş verən gəlirlərin və yaşayış səviyyəsinin yüksək səviyyədə istehsal edilməsi üçün sosial sistemə yeni ideyaların tətbiq edilməsini nəzərdə tutur.

- İnkişaf, ənənəvi və ya pre-müasir bir cəmiyyətin Qərbi dünyasının inkişaf etmiş stabil millətlərini xarakterizə edən texnologiya və əlaqəli sosial təşkilata çevrilməsini nəzərdə tutur.

- İnkişaf insanları özləri üçün bir gələcək qura bilmək üçün qurur. İnkişaf etmək, insanın nə etməyi seçməkdə azadlıq təcrübəsidir. Bir şey etmək qərarına gəlmək şərəf və özünə hörmət gətirir.

Son 16 ildə kənd təsərrüfatının inkişafı proqramları və layihələrinə diqqət artırılıb və onun inkişafı şəhər, sənaye komplekslərinin qurulması kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir. İnkişafın iki yönü olmalıdır: şəhər sənayeləşməsi və kənd təsərrüfatı inkişafı.

İndi resursların artıq kənd təsərrüfatının inkişafına verilməsi üçün çox güclü səbəblər var. Dünya əhalisinin yarıdan çoxu və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə (Asiya, Afrika və Latın Amerikas) əhalinin əksəriyyəti kənd yerlərində yaşayır və onlar gəlirlərinin bir hissəsini kənd təsərrüfatı sahələrindən əldə edirlər. Bu insanların çoxu hələ də çox zəifdir və müasir texnologiyadan çox az istifadə etmiş kənd təsərrüfatı təcrübələrindən asılıdır. Bununla yanaşı, kənd təsərrüfatın hər hansı bir ölkənin iqtisadiyyatının vacib bir hissəsidir və onun inkişafı bütövlükdə ölkənin iqtisadiyyatının inkişafı üçün vacibdir.

Kənd təsərrüfatının inkişaf strategiyaları, ümumiyyətlə, müəyyən bir kənd ərazisində layihələr həyata keçirən proqramların formasını alır. Elm və texnologiya sahəsindəki inkişaf kənd təsərrüfatında müasir texnika istifadə etməyə gətirib çıxardı. Kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafına böyük töhfələr verdiyi halda, müasir texnologiya sektorda da mənfi əks-səda tapdı.

2015-ci ildə BMT-nin qəbul etdiyi 2030-cu ilədək olan inkişafda gündəlik aclığın yox edilməsi, kənd təsərrüfatının inkişafının baş verəcəyi açıqlanır. Hələ ulu öndərin vaxtından başlayaraq kənd təsərrüfatı inkişaf etmişdir.

16 ildə aparılan islahat bu sahənin gücləndirilməsi üçün olmuşdur. İndiki dövrdə modern inkişaf yeni mərhələdə baş verir. Dövlət başçısının yürütdüyü siyasət dinamik xarakter daşıyır. Aqrar islahatlar neftdən asılılığı aradan qaldırmışdır. Qlobal dünya bazarına çıxış təmin olunmuşdur. İnteqrasiya nəticəsində inkişaf sürətlənmişdir.

Kənd təsərrüfatının bugünkü dünyada əhəmiyyəti vacibdir. Dünyanın çox hissəsi hələ də torpaqdan çıxardığımız məhsula güvənir və dünyanın inkişafı davam edir, ona görə də bu inkişaf tələb olunur. Texnologiyanın tətbiqi dünyanın müxtəlif yerlərində əkinçiliyin rolu davamlı inkişaf edən sənayenin çox hissəsini təşkil etmişdir.

Kənd təsərrüfatı, dünyanın əksər bölgələrində dolanışığın əhəmiyyətli bir mənbəyidir. Bu, çətin bir işdir, lakin bu, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi və



sağlamlığına öz töhfəsini verir. Sənaye inqilabından əvvəl kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatın əsas mənbəyi deyildi. Lakin indiki dövrdə tam əksinədir.

Kənd təsərrüfatı – təbiətin dostu və yaşamağın gözəl üsuludur. Bəşəriyyət üçün çox etibarlı bir yaşayış mənbəyidir, həmçinin dürüst gəlir mənbəyidir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdən olan bir çox insanlar yaşayış üçün kənd təsərrüfatına güvənirlər. Digər biznes və ya işlə məşğul olan bəzi insanlar hələ də yan ticarət kimi kənd təsərrüfatı sahələrinə malikdirlər.

Kənd təsərrüfatı bütün dünyada ərzaq qida məhsullarının əsas mənbəyidir. Bütün əsas ərzaq maddələri, karbohidratlar, zülallar və yağlar əkinçiliklə istehsal olunur. Karbohidratlar bütün canlılara enerji verirlər. Bunlar düyü, buğda və təsərrüfatlarda yetişdirilən kartof kimi taxıl şəklində əldə edilir. Bir çox dərman vasitəsi əkinçilikdən əldə edilir.

Bir neçə ildir ki, ölkəmizdə bir çox yöndə sistemli olaraq islahatlar aparılır. Yüksək dövlət dəstəyi nəticəsində kənd təsərrüfatında istehsal meyarları yüksəlmişdir. Daxili bazarda tələb və təklif nəzərə alınaraq fermerlərin gəlirləri yaxşılaşdırılır. Geniş ölçüdə aparılan aqrar islahatlar öz artım tempi və rəqabətə dayanıqlı olması ilə seçilir. Kənd təsərrüfatı sahəsində istehsal real olaraq artır. Heyvandarlıq 180%, bitkiçilik 160% olmuşdur.

Cari ildə kənd təsərrüfatında artım dinamikası da müşahidə edilir. 5 ayda (yanvar-may) məhsullarda 5% artım olmuşdur. Aqrar sahədə olan islahatlar pambıq, çay, tütün, çəltik, barama, üzüm və sitrus meyvələr sahələrini əhatə edir. Bu sahələr ilə əlaqəli bir çox dövlət proqramları qəbul edilmişdir.

Aparılan islahat məhsuldarlığın artırılması və idxalın inkişafı yönündə baş vermişdir. İntensiv yolla pambıqçılıq və baramaçılıq xüsusi formada inkişaf edir. Bir neçə ildə aqrar sahədə aparılan islahatda biznes imkanları da genişlənmişdir. Yerli istehsalda rəqabətqabiliyyəti yüksəlmişdir.

Respublikada kənd təsərrüfatının inkişafı üçün bir sıra dövlət proqramları qəbul olunmuşdur. Bu sahələr toxumçuluğu, taxılçılığı və heyvandarlığı əhatə

edir. Fermerlər innovasiyaları düzgün formada tətbiq edirlər. Ölkəmizdə aqrar sahədə inkişaf 5 yönü əhatə edir. Bunlar aşağıda verilmişdir:

1.Aqrar inkişaf üçün öncə aqrar təhlil aparılır. Vəziyyətə baxılır, qiymətləndirmə edilərək proqnozlaşdırılır. Bunun üçün xüsusi mərkəz də yaradılmışdır.

2.Aqrar həllər. Kənd təsərrüfatında aqrar həllər ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün mövcuddur. Aqrar islahatlar modernləşməni təmin edir. Tovuz, Şəki, Qobustan və Xaçmaz kimi rayonlarımızda dənli bitkilərin toxumlarının ən gözəl sortları mövcuddur.

3.Aqrar bilik və bacarıqlar. Aqrar Universitetdə həyata keçirilən bilik və bacarıqların aşılınması ən yeni avadanlıqlarla baş verir. Aqrar sahədə olan problemlər rəqabətə pis təsir etmir.

4.Aqrar dəstək. Kənd təsərrüfatına xarici və yerli investisiyaların qoyulması məhz 10 ilə yaxın bir müddətdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Burada dövlətin də dəstəyi əlbəttə ki, önəmlidir.

5.Aqrar ticarət. Kənd təsərrüfatında iqtisadi fəallığı təmin etmək çox önəmlidir. Bu məqsədyönlü siyasətin əsasında rifah və tərəqqi durur. İnfrastruktur baxımından yeniləşmə yoxsulluğu azaldan amillərdəndir.

Kənd təsərrüfatı hələ də inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatının və sənayeləşmiş ölkələrin iqtisadiyyatçısıdır.

Ticarət statistikasını kənd təsərrüfatını başqaları arasında iqtisadi fəaliyyət kimi qiymətləndirir. Ancaq əkinçilik bir həyat tərzidir, irs, mədəniyyət kimliyi, təbiətlə əhatəli bir aktdır. Bundan əlavə, bu statistika kənd təsərrüfatının yaşayış sahəsinin və landşaftın, torpaq mühafizəsinin, bioloji müxtəlifliyin qorunub saxlanmasına olan töhfəsini əks etdirmir.

Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatı əkinçiliklə bağlı problemlərin bütün aspektlərinə diqqət yetirilən iqtisadiyyatın sosial elminin tətbiq mərhələsidir.

Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatı inkişaf nəzəriyyəsinə geniş tətbiq olunan bir sahədir. Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatın inkişafında əhəmiyyəti kənd təsərrüfatı

iqtisadiyyatının oynaya biləcəyi rol üzərində təzyiq tələblərinə səbəb olmuşdur. Bütün mərhələlərdə planlaşdırma və tətbiqi daxilolmalarının böyük bir hissəsi kənd təsərrüfatı iqtisadçıları tərəfindən təmin edilir. Buna görə də əkinçilik iqtisadiyyatının inkişafı həm dinamik, həm də problemlə bağlıdır.

Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatı tədqiqat və təlim sahələrinə, kiçik və kənd inkişafına, layihənin planlaşdırılmasına və idarə olunmasına və makrosiyasətin formalaşdırılmasına, planlaşdırılmasına və təhlilinə kömək etmişdir.

Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatı tətbiq olunan bir prinsipdir ki, təsərrüfat sənayesində kapital, əmək, torpaq və idarəetmə resurslarının istifadəsinə tətbiq edilir. Resursların səmərəliliyinin öyrənilməsi kimi, təsərrüfat menecerinin məqsəd və vəzifələri ailələrin və millətin istehlakçılarını ən yüksək səviyyədə əldə edə biləcəyi şəraitin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlıdır.

Kənd təsərrüfatının istehsalının diversifikasiyası, o cümlədən daxili istehlak mallarının istehsalı artdıqca bir çox ölkələrdə bir və ya iki kənd təsərrüfatı malına təsir göstərən əkinçilik siyasətinin mühüm məqsədi olub, onların iqtisadiyyatına təsirini azaltmaq üçün dünya qiymətlərində dalğalanmalar vardır.

Kəndlərimizdə və qiymətli təbii sərvətlərimizdə əkinçiliklə əlaqəli bir çox işlər var. Fermerlər heyvanları üçün “maşınqayırma” sektorları kimi tanınan maşın, binalar, yanacaq, gübrə və səhiyyə ehtiyaclarına ehtiyac duyurlar.

Kənd təsərrüfatı, ölkələrin iqtisadi inkişafında tarixi bir rol oynamış və minilliklər boyunca belə bir şəkildə həyata keçirmişdir. Bütün sivilizasiyalar yalnız ərzaq təhlükəsizliyi və suverenliyini deyil, onların sosial, siyasi və geostrateji sabitliyini inkişaf etdirmək üçün kənd təsərrüfatı yolu ilə inkişaf etmişdir.

Bu gün ölkəmizin başlıca məqsədi kənddə iqtisadi inkişafı təmin etməklə kənd təsərrüfatını inkişaf etdirməkdir. İstixanalardakı məhsul keyfiyyətli olmur. Keyfiyyətli məhsulun istehsalı üçün önəmli olan mühitin yaradılmasıdır. Sosial inkişaf baxımından mütləq olaraq kənd təsərrüfatı inkişaf etməlidir.

Aqrar sektorun inkişaf dinamikasına baxsaq görərik ki, mütləq şəkildə inkişaf olması üçün islahat və maddi vəsait lazımdır. Kənd təsərrüfatı inkişaf

etdikcə başqa sahələr də inkişaf edir. Ona görə də burada birinci növbədə maraqlı dövlətdir. Dövlətin dəstəyi və apardığı islahat siyasəti bu prosesi təkmilləşdirir.

Kənd təsərrüfatında inkişaf dinamik olduğundan onun təmin edilməsi də zəruri bir amildir. Ona görə də kənd təsərrüfatının yaxşı inkişaf etməsi üçün təkcə münbit torpaq, iqlim olması kifayət etmir. Ona görə də mütləq şəkildə vəsait ayrılıb inkişaf təmin olunmalıdır.

## NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Apardığımız tədqiqat haqqında yuxarıda məlumat verdik. İndi əgər onları təhlil etmiş olsaq deyə bilərik ki, bütün ölkələrdə iqtisadi inkişaf kənd təsərrüfatından asılıdır. Azərbaycan iqtisadiyyatında isə kənd təsərrüfatının əhəmiyyəti böyükdür. İqtisadiyyatımızın gücü sayılan kənd təsərrüfatı sahələri istehsalın və idxalın önəmli olduğunu irəli sürür. Araşdırma zamanı aşağıdakı nəticələr əldə olunmuşdur:

1. Bu gün, kənd təsərrüfatı məhsulları marketinq, emal, bölüşdürmə müasir kənd təsərrüfatının bir hissəsi kimi qəbul edilir. İqtisadi inkişaf dövründə kənd təsərrüfatında insanların əksəriyyəti çalışır. Bu ümumi gəlir səviyyəsinin artırılması deməkdir. Kənd təsərrüfatında sürətlə artım mütərəqqi dünyagörüşü və inkişaf üçün daha çox motivasiya verir. Nəticədə iqtisadiyyatın ümumi iqtisadi inkişafı üçün lazımi şərait yaradılmasına kömək edir. Beləliklə, iqtisadi inkişaf kənd təsərrüfatının inkişafından asılıdır.

Kənd təsərrüfatı bir millətin iqtisadi inkişafında önəmli rol oynayır. Yuxarıda göstəriləyi kimi, yalnız yerli istehlak üçün ərzaq istehsalı demək deyil, həm fiziki şəxslərə, həm də hüquqi şəxslərə və hökumətə gəlir mənbəyi kimi vacibdir.

2.Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun xətti ilə sahibkarlara güzəştli kreditlər verilir. Kreditlərin böyük əksəriyyəti kənd təsərrüfatı məsələlərinə, qalan hissəsi isə sənaye müəssisələrinin yaradılmasına yönəldilir. “Kənd təsərrüfatının inkişafında ən qabaqcıl təcrübə tətbiq olunmalıdır” söyləyən dövlətimizin başçısı İlham Əliyev ənənəvi kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafının əsas olduğunu diqqətə çatdırır. O da məlumdur ki, cənab İlham Əliyevin Sərəncamı ilə 2015-ci il ölkəmizdə “Kənd təsərrüfatı ili” elan edilmişdir. Bugünkü işləri “Kənd təsərrüfatı ili” çərçivəsində görülən tədbirlərin davamı kimi qiymətləndirmək olar. Cənab İlham Əliyev daim vurğulayır ki, bir ilin konkret bir sahənin adı ilə bağlanması yalnız həmin ildə görülən işlərlə məhdudlaşdırılmamalıdır.

3.Kənd təsərrüfatının inkişafının prioritetliyini önə çəkən ölkə başçısı bildirir ki, məqsəd bu sahənin inkişafına yeni təkan vermək, onun modernləşdirilməsini sürətləndirmək, aqrar sektorda mövcud problemlərin həllinə sistemli və kompleks yanaşmanı təmin etmək, bu sahəyə dövlətin inzibati və maliyyə resurslarını səmərəli şəkildə cəlb etmək, ölkəmizin aqrar potensialını geniş təbliğ etməkdir.

4.Kənd təsərrüfatının inkişafına dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi, yeni çağırışlara uyğun sahə üzrə strateji hədəflərin müəyyənləşdirilməsi yeni mərhələnin əsasıdır. Əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, aqrar sahədə ixrac potensialının artırılması məqsədilə ölkədə müasir aqroparklar və iri fermer təsərrüfatları təşkil edilir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair dövlət proqramları çərçivəsində bölgələrdə müasir infrastruktur qurulmuş, kəndlərarası avtomobil yollarının şəbəkəsi genişləndirilmişdir. Bir əsas məqamı da qeyd edək ki, idarəetmədə səmərəliliyin və şəffaflığın artırılması üçün elektron kənd təsərrüfatı sistemi tətbiq edilməkdədir.

Kənd təsərrüfatının inkişafı üçün aşağıdakı təklifləri irəli sürə bilərik:

1.Fermerlərin texniki avadanlıqlarla təmin olunması və təlimlərin keçirilməsi inkişafı sürətləndirə bilər;

2.Kənd təsərrüfatı ilə məşğul olanların maddi təminatı təşkil olunarsa, məhsuldarlığın inkişafı üçün səylə çalışıla bilər;

3.Kənd təsərrüfatında gübrələrin verilməsi məhsulu o qədər keyfiyyətli etmədiyindən gübrələrin əvəzləyicisi müəyyən oluna bilər;

4. İnnovasiya texnologiyalarının tətbiq olunması ilə kənd təsərrüfatı mexanikləşdirilə bilər;

5.Enerji təminatında xammal məhsullarının rolu müəyyən olunaraq onların daimi inkişafı təmin edilə bilər.

# İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

## Azərbaycan dilində

1. Abbasov V.H. (2012) “Aqrar sahədə iqtisadi tənzimlənmənin aktual problemləri” Bakı, “Azərənəşr”.-423 səh.
2. Abbasov A.F. (2004) “Ərzaq təhlükəsizliyi: Dünya kənd təsərrüfatının inkişafının əsas tendensiyası” Bakı, “Elm”. -450 səh.
3. Abbasov İ.D. (2011) “Ərzaq təhlükəsizliyi və kənd təsərrüfatının prioritet istiqamətləri” (monoqrafiya), Bakı, “Elm”. -639 səh.
4. Abbasov İ.D. (2010) “Azərbaycanın kənd təsərrüfatı” Bakı, “Elm və təhsil”. -590 səh.
5. Abbasov İ.D. (2013) “Azərbaycanın və dünya ölkələrinin kənd təsərrüfatı” Bakı, “Şərq - Qərb”. -712 səh.
6. Abdullayev M. (2007) “Azərbaycanda yeni kənd təsərrüfatı sistemi formalaşır” Bakı, “Səda”.-322 səh.
7. Adıgözəlov F. (2007) “Kənd təsərrüfatında sudan səmərəli istifadə edilməsi problemləri” Bakı, “Elm”.- 138 səh.
8. Alıyev İ.H. (2006) “Milli iqtisadiyyat və aqrar sahənin inkişaf problemləri” Bakı, “Elm”.-380 səh.
9. Ataşov B.X. (2017) “Aqrar sahədə struktur və səmərəlilik problemləri: nəzəriyyə və praktika” Bakı, “Kooperasiya”. - 535 səh.
10. Cəbrayılov Ş.Ə. (2002) “Kənd təsərrüfatında idarəetmə strukturunun yeniləşdirilməsi və iqtisadi səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsinin metodiki əsasları. Azərbaycanda aqrar islahatlar: konsepsiya, təcrübə və perspektivlər” Bakı, “Təhsil”.- 222 səh.
11. Eyvazova N.K. (2005) “Xüsusi təsərrüfatçılıq şəraitində heyvandarlığın inkişaf problemləri” Bakı, “Elm”.-236 səh.
12. Əliyev B.H., Əliyev İ.N. (2004) “Azərbaycanda kənd təsərrüfatının bəzi problemləri və onların həlli yolları” Bakı, “Ziya – Nurlan”.-571 səh.

13. Həsənov Q.H. (2008) “Azərbaycanda kəndli (fermer) təsərrüfatının formalaşmasının təşkilati - iqtisadi problemləri” Bakı, “Səda” .- 113 səh.
14. Hüseyinov M.C. (2008) “Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində aqrar sahənin dayanıqlı inkişaf problemləri” Bakı, “Təhsil”.-40 səh.
15. Xəlilov H.A. (2001) “Milli ərzaq təhlükəsizliyi: bazar transformasiyalar və iqtisadi qlobalaşdırma amilləri” Bakı, “Elm”.- 176 səh.
16. İbrahimov İ.H. (2001) “Aqrar iqtisadiyyatın aktual problemləri” Bakı, “Elm”.-420 səh.
17. İbrahimov İ.H. (2005) “Kənd təsərrüfatının inkişafı və sahibkarlığın formalaşması problemləri” Bakı,“Səda”.-360 səh.
18. İbrahimov İ.H. (2016) “Aqrar sahənin iqtisadiyyatı” Bakı, “Mütərcim”. - 653 səh.
19. Qasimov C.C. (2003) “Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində kənd təsərrüfatında rəqabət mühitinin formalaşması və təkmilləşdirilməsi problemləri” Bakı, “Elm”.-160 səh.
20. Quliyev E. (2015) “Aqrar iqtisadiyyat” Bakı, “Kooperasiya”. -320 səh.
21. Mahmudov Ə. (2008) “Azərbaycan iqtisadiyyatının aktual problemləri” Bakı, “Vətən”.-912 səh.
22. Mustafayev M.H., Məmmədov N.M. (2008) “İntensivləşdirmənin kənd təsərrüfatının inkişafında rolu və onun iqtisadi problemləri” Bakı, “Elm”.- 180 səh.
23. Nəbiyev M.A. (2009) “Aqrar sahə modernləşmə dönməində: problemlər və onun həlli yolları” Bakı, “Səda”.- 506 səh.
24. Niftullayev V. (2006) “Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı” Bakı, “Elm”.- 360 səh.
25. Rzayev F.F. (2003) “Azərbaycanda iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri və problemləri” Bakı, “Elm”.-298 səh.
26. Salahov S. V. (2002) “Azərbaycanda aqrar islahatlar: konsepsiya, təcrübə, perspektivlər” Bakı, “Təhsil”.- 286 s.



27. Salahov S.V. (2004) “Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri” Bakı, “Elm”.- 503 səh.
28. Salahov S.V., Balayev S.V. və Əlibəyov R.Ə. (2012) “Aqrar sahənin dayanıqlı inkişaf problemləri” Bakı, “Elm”.- 438 s.
29. Vəzirov N.C. (2009) “Azərbaycanda kənd təsərrüfatı bitkilərinə zərər verən mənənlər” Bakı, “Elm”. -46 s.
30. Yaqubov M.S. (2006) “Heyvandarlığın inkişafının iqtisadi problemləri” Bakı, “Azərneşr”.-180 s.

### **Xarici dildə**

31. Горкин А. П. (2006) Сельское хозяйство // География: Современная иллюстрированная энциклопедия. М.: Росмэн.-624 с.
32. Janick J. (2010)“Agricultural Scientific Revolution: Mechanical”. Purdue University press. -320p.
33. Marie-Claire C.S. (2004) “Sustainable development law–principles, practices and prospects” New York, UN.-360 p.
34. Peter H. (2015) “Agricultural workers and their contribution to sustainable agriculture and rural development” FAO.-91 p.
35. Runge C.F. (2015) “Agricultural Economics: A Brief Intellectual History” London, Pinguin press. -122p.

### **İnternet resursları**

36. <http://customs.gov.az/>
37. <http://www.iqtisadiislahat.org>
38. <https://www.economy.gov.az/>
39. <https://www.stat.gov.az/>

## **Cədvəllərin siyahısı**

Cədvəl 1. Kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı.....	51
--	----

## **Şəkillərin siyahısı**

Şəkil 1. Kənd təsərrüfatı sahələri.....	18
Şəkil 2. Kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafı (2018-ci il).....	25
Şəkil 3. Heyvandarlığın inkişaf yolları.....	27
Şəkil 4. Kənd təsərrüfatının inkişafında dövlət siyasətinin rolunun qiymətləndirilməsi metodlarının həyata keçirilmə üsulları.....	43
Şəkil 5. İsveçrənin kənd təsərrüfatı.....	48
Şəkil 6. İtaliyanın kənd təsərrüfatı.....	50
Şəkil 7. Qeyri-neft sektoru üzrə ixrac ölkələri (2018-ci il).....	50

## **Qrafiklərin siyahısı**

Qrafik 1. ÜDM-nin inkişafında qeyri-neft sektorunun payı (2015-2018-ci illər).....	33
Qrafik 2. Avropa ölkələrinin kənd təsərrüfatının göstəriciləri.....	51
Qrafik 3. Kənd təsərrüfatının məşğulluqda yeri.....	53
Qrafik 4. Kartof istehsalının dinamikası (illər üzrə) (min ton).....	57
Qrafik 5. Bostan bitkilərinin istehsal dinamikası.....	57
Qrafik 6. Dünyada fındıqçılığın dinamikası (2018-ci il üzrə).....	58